

Nándor Benedek

A FŐNÉVKÉPZÉS A MAI OLASZ ÉS A MAI MAGYAR NYELVBEN

Bevezetés

0.1. A jelen tanulmány egy terjedelmesebb, összefoglaló jellegű kontrasztív nyelvészeti munka egyik fejezete. A munka a szóalkotás módjait vizsgálja a mai olasz és magyar nyelvben. Minthogy a szóképzés a szóalkotásnak csak egyik eljárása, a szóképzésen belül a főnevek képzése pedig csak az egyik ágazat, így világos, hogy a jelen tanulmány csak nagyon szűk részterületét képviseli az egész munkának.

A fentiekből következik, hogy ebben a szűk részterületet felölelő tanulmányban nem vállalkozhatunk olyan általános érvényű tételek megállapítására, amelyeneket majd az egész munka alapján, a szóalkotás valamennyi lehetőségének elemzését figyelembe véve lesz csak módunkban megfogalmazni.

A jelen tanulmány bevezető részében tehát nem bocsátkozhatunk általános elvi fejtegetésekbe, hanem csak azoknak a kérdéseknek a tisztázására szorítkozunk, amelyek elengedhetetlenül szükségesek a következő fejezetben vizsgált téma kifejtéséhez, és amelyek egyúttal megvilágítják módszerünket is.

0.2. A főnévképzést illetően először a szóelemek kérdését kell tisztáznunk, illetve a két nyelv struktúrabeli különbségét figyelembe véve kell a párhuzamot megvonnunk.

A magyar nyelvtudomány négy szóelemet különböztet meg: szótövet, képzőt, jelet, ragot.

1/ A szótó a szemantikai mag hordozója. Legtöbbször önálló szóként, a többi szóelemtől elvonatkoztatva is él a nyelvben /pl. szab/.

2/ A képző új szót alkotó elem. A szótő jelentését olyan mértékben változtatja meg, hogy a szótő és képző kapcsolata új, szótározható egységet hoz létre /pl. szabász/. Ennek a jelentésváltoztató szerepnek az alapját egy mondattani - szintagmarövidítő - funkció képezi /szabász = aki szab/. Azért tudja a beszélő eleven grammatikai eszközként használni a képzőt, és azért tudja a hallgató megérteni a képzőt, mert a használatot és megértést egyaránt a képzett szó mögött álló szintagma biztosítja.¹ Ezen az alapon magyarázzák általában az értelmező szótárak is a képzett szavakat: "zongorázik" = zongorán játszik; "szabász" = aki szab stb. Különös figyelmet érdemelnek ebben a témakörben Károly Sándor és Pap István tanulmányai.²

A képzett szók és szintagmák közötti igen szoros kapcsolat bizonyítéka az is, hogy némely esetben a szintagma egyik szavából fejlődik ki a képző. Különösen jól megfigyelhető ez az u.n. utótag jellegű képzőknél /ágynemű, lábbeli stb./, olaszban pedig a -mente képző esetében /sanamente/.

A képző a szófajkategóriát megváltoztathatja /szab ige; szabász főnév/.

3/ A jel csak kis mértékben módosítja a szó jelentését, de nem alkot új szót. A szó jelentését nyelvtani kategóriák jelölésével gazdagítja /szabászok, az -ok előhangzó jel a többes szám nyelvtani kategóriájának jelölésével gazdagította a szabász főnév jelentését/.

4/ A rag a szónak más szavakhoz való mondatbeli viszonyát fejezi ki. A szó alapjelentését nem változtatja meg, csak szintaktikai funkcióját jelöli /szabászoknak; -nak/-nek viszonyragos /dativusi/ eset, elsődleges szerepe részeshatározói funkció/.

0.3. Az olasz nyelvtudomány az olasz nyelv strukturális sajátosságai alapján csak három szóelemet tart számon. Ezek a szótő / tema /, a képző, amely az olaszban kétféle lehet attól függően, hogy a szóelemek lineáris sorrendjében hol helyezkedik el. Ha megelőzi a szótőt, akkor prefisso, ha követi a szótőt, akkor suffisso. A harmadik szóelem a végződés /desinenza/.

1/ A szótő értelmezése azonos a magyar szótőével. Önálló szóként azonban magában nem fordul elő, csak a számot és nemet jelölő végződéssel /desinenza/ együtt /terra, terre/. Az olasz nyelvben csak a csonkult szók /parole tronche/ és az idegenből átvett szók állnak végződés nélkül: unità, virtù, film, sport. Ezért képtelenek ezek a főnevek pl. a többes kategória kifejezésére, mert nincs végződésük. Az unità és virtù főnevekben a -tà és -ità képző, nem végződés. A ritkán előforduló films és sports alakokban az -s ugyan többesjel, de nem olasz desinenza. Az idegen szóval együtt az idegen többes szám átvétele.

2/ A képző új szó alkotására szolgáló morféma. Az előképzővel /prefisso/ jelen résztanulmányunkban nem foglalkozunk. Egyrészt azért, mert a magyar nyelvben csak egyetlen ilyesféle eset van, a melléknevek felsőfokát, illetve túlzófokát jelölő leg- és legesleg- szóelem, másrészt az olasz előképző speciális jelenség, nemcsak a linearitás sorrendjében, de sok egyéb vonatkozásban is különbözik a suffisso-tól, pl. nem határozza meg a szófajkategóriát: sfidare ige, sfortuna főnév, sfacciato melléknév. Funkcióját megközelítően a mi igekötőnkéhez lehetne hasonlítani; de míg az olaszban bármilyen szófajkategóriájú alapszóhoz kapcsolódhat, a

magyarban csak igéhez, vagy deverbális névszókhoz járulhat. Ezek alapján úgy döntöttünk, hogy ezt a szóalkotási lehetőséget az olasz nyelvben "Szóalkotás előképzők segítségével" cím alatt külön fejezetben fogjuk tárgyalni.

A suffisso-ra azonban vonatkoztatható mindaz, amit a magyar képzővel kapcsolatban elmondtunk. Ami a lineáris sorrendet illeti, általában mindkét nyelvben a képző megelőzi a végződést /jelet, ragot/. A magyarban azonban ritka esetekben a rag megelőzheti a képzőt, az olaszban soha nem előzheti meg a desinenza a suffisso-t. Különösen kiderül ez akkor, amikor a képzési alap ragozott ige, vagy ragozott igével végződő kifejezés:

OLASZ

MAGYAR

me ne freg-o

nem törőd-öm /vele/

menefreg/h/-ismo

nemtörődöm-ség

De az egyszerűbb esetekben is így van, a képző csak közvetlenül a szótőhöz járulhat a desinenza "kiiktatásával", illetve annak a helyére:

terr- a /desinenza/

terr- estre /suffisso/

terr - itorio /suffisso/ stb.

3/ A végződés általában a nyelvtani nem és szám kifejezője. Minthogy grammatikai kategóriát jelöl és a szó alapjelentését általában nem változtatja meg, leginkább a magyar "jel" szóelemhez hasonlítható a funkciója. Az olasz desinenza azonban több, mint a magyar jel. A desinenza ugyanis bizonyos esetekben önmagában is, más esetekben elválaszthatatlanul összefonódva a képzővel, azzal együtt szóalkotó funkciót

tölthet be. A desinenza funkcióit illetően tehát három kategóriát lehet megkülönböztetni:

1/ Tisztán nyelvtani kategóriákat /nem, szám/ jelöl:

terra, terre; servo, servi

/Vizsgálódásunk középpontjában most természetesen a főnevek állnak. Igék esetében a desinenza jelöli a módot, időt, számot, személyt is. Ebben az értelemben azokat a funkciókat is betölti, amelyeket a magyar "rag". Főnevek esetében azonban csak a szó "belső" nyelvtani kategóriáit /nem, szám/ jelöli, más szavakhoz való mondatbeli kapcsolatát nem. A latin végzések egyúttal jelölték a szintaktikai funkciót is: a "barát" fogalmának megfelelő amicus főnevet a latinban nem lehetett anélkül kiejteni, hogy egyúttal annak alanyi, tárgyi, részeshatározói stb. funkcióját is ki ne fejeztük volna az öt esetnek megfelelően. Mindezt azonban az olasz főnevek végződése nem fejezi ki. Ezért igen találó P. Te-kavčić-nak az a megállapítása, hogy az olasz amico a latinhoz viszonyítva tulajdonképpen az amic- lexémának felel meg, nem pedig az amicus-nak.^{3/}

2/ Önmagában szóalkotó funkciót tölt be:

efficac-e melléknév, efficaci-a főnév

audac-e melléknév, audaci-a főnév

Példáinkban az-a desinenza deadjektívális absztrakt nomenképző funkcióját tölti be. Az írott szókép ne okozzon tévedést: az-i- csak helyesírási jel, amely az előtte álló c palatális voltát jelzi. Tehát:

efficač-e, efficač-a; a palatális mássalhangzóra végződő szótóhoz az -A végződés járult, és nem az -IA képző.

3/ A képzővel összeforrrva, azzal együtt alkot új szókat: potenza, barista, lavatoio, mangiatoio.

Ha elemezzük pl. az operaio szót, ezt találjuk:

szótó	képző	végződés
oper	-ai	-o -a -i ^x -e

^xa mai olasz helyesírás szerint a szótó i-je és a desinenza i-je egy közös i-vel jelölendő/

Az -o, -a, -i, -e végzódések valóban desinenzák, számot, nemet jelölnek, a képzőtől bármelyik elválhat, másik léphet a helyébe.

Ha viszont elemzzük a barista szót, a helyzet más lesz:

szótó	képző + végződés
bar	-ista

Az -ISTA szóelem utolsó hangja /betűje/ nem képes a nem kategóriájának jelölésére az egyesszámban. Akár férfiről, akár nőről van szó, a szó egyformán -ISTA-ra végződik. Az "-IST-" elem nem tud az -O végzódéssel társulni.

Vagy nézzük a potenza szót. Ebben az esetben sem válhat el egyesszámban az -A végződés az "-ENZ-" szóelemtől.

Vagy ha a lavatoio és mangiatoio főneveket nézzük, ezekben sem lehet a végződéseket felcserélni: nincs */lavatoio/, és nincs */mangiatoio/.

Az -ESC- képző -O/A végződéssel melléknévképző /bambinesco, -a/, de csak -A végződéssel főnévképző /soldatesca, scolaresca/.

Mindezek a példák /amelyekhez hasonlókat még sokat felhozhatnánk/ szerintünk meggyőzően bizonyítják, hogy sok esetben a suffisso és a' desinenza elválaszthatatlannal összeforrtak, együtt alkotják az új szót, és együtt határozzák meg annak szófaji kategóriáját és nyelvtani jellemzőit. /A többes szám képzése ezekben az esetekben analógiásan történik: a poeta, -i mintájára barista, -i, minthogy a nyelvnek az az általános tendenciája, hogy a hímneműek többese egységesen -i legyen, a potenza-nak potenze a többese az igen nagyszámú nőnemű -a végűek mintájára stb. Ezért a probléma lényegi megítélésénél az egyes számból kell kiindulni./

A képzők és végzések e szoros összefonódása következtében úgy véltük helyesnek, hogy tárgyalásunk során a képzőt nem választjuk el a hozzá tartozó végződéstől, hanem a képző + végződés-t együtt adjuk meg. Tehát nem -ISM- képzőről, hanem -ISMO képzőről /comunismo/ nem -At- képzőről, hanem -ATA- képzőről /giornata/ beszélünk.

A magyar ragoknak megfelelően szintaktikai funkciót az olaszban az előljárók /preposizioni/ és a szórend segítségével lehet kifejezni.

Az olasz előljárókhöz hasonlóan a magyarban is lehetséges önálló szavakkal a szintaktikai viszonyok kifejezése a névutók segítségével, pl. az asztal alatt. Bizonyos esetekben lehetséges a rag és a névutó együttes használata, pl. az ablakon keresztül. Ez viszont az olasz kettős előljárók használatára emlékeztet: intorno alla casa.

Mint hogy ezek a kérdések túlhaladnak a célul kitűzött főnévképzés határain, így ezekkel jelen tanulmányunkban nem foglalkozunk.

0.4. A magyar és az olasz szóelemek egybevetését a következő ábrába foglalhatjuk:

FUNKCIÓ					
	Mondattani viszonyokat jelöl	A szemantikai magot hordozza	Új szót alkot	Nyelvtani kategóriákat jelez	Mondattani viszonyokat jelöl
magyar		TÓ	KÉPZŐ	JEL	RAG
		SZAB	-ÁSZ	-OK	-NAK
	PREPOSIZIONE [✱]	TEMA	SUFFISSO	DESINENZA	
olasz	A	TAGLIA	-TOR	-I	

[✱] Nem szóelem, hanem önálló szó.

0.5. Minthogy a képzőknek általában kettős /szófajmeghatározó és jelentésmódosító/ szerepük van, további tárgyalásunk során e kettős szempontból alkalmazott felosztásban fogjuk a képzőket elemezni. Szófajmeghatározó szerepük alapján a képzőket feloszthatjuk főnévképzőkre, igeképzőkre, melléknévképzőkre stb. Ezeken a szófaji kategóriákon belül pedig a főbb jelentéscsoportok alapján alkottuk meg az alosztályokat. Ezzel a kettős felosztással sikerült munkánkat áttekinthetővé és rendszerezővé tenni.

Követhettük volna azt a módszert is, hogy mind az olasz, mind a magyar nyelv összes képzőit betűrendi sorrendbe szedve elemeztük volna, és az egyes képzőknél említettük volna meg azok valamennyi szófajalkotó funkcióját és valamennyi jelentését. Így azonban munkánk áttekinthetetlenül zsúfolttá vált volna, és szinte lehetetlen lett volna a két nyelv közötti párhuzam megvonása. Az olasz és magyar képzők valamennyi funkcióját és valamennyi jelentéskörét összesítő táblázat elkészítését csak az összes képzőcsoport ismertetése után tartjuk esedékesnek /hiszen sok képzőnek több szófajkategóriára kiterjedő funkciója is van: ugyanaz a képző lehet melléknévképző és főnévképző: por-os, bolt-os stb./

0.6. Jelen tanulmányunkban az olasz és a magyar főnévképzőkkel foglalkozunk a következő jelentéskörök szerint:

- 1/ A cselekvést végző személyt /nomen agentis/ jelentő főnevek képzői
- 2/ A konkrét dolgokat /realia/ jelentő főnevek képzői
- 3/ A gyűjtő, kollektív jelentésű főnevek képzői
- 4/ Az elvont főnevek képzői

1.1. Főnévképzők

I.

Képzés útján az olasz főnevek mindkét nagy kategóriájában /konkrét, elvont/ alkothatunk új szavakat.

A konkrét főnevek képzői közül először azokat vesszük sorra, amelyek segítségével személyt jelölő főneveket /sostantivi personali/ képezhetünk.

A.

1.2. -ANTE, -ENTE Ez a deverbális nomenképző az olaszban a latin participium praesens végződéseiből fejlődött ki: -ANS /majd később -ANTE/ az első igeragozási osztályban, -ENS/-ENTE/ a többi osztályokban. Ugyanígy a mai olasz nyelvben is -ANTE képzővel képezzük az -ARE végű igéknél a participio presentét, míg a többi igtípusnál -ENTE képzővel.

Ez a képző tehát, bár formailag azonos a participio presente képzőjével, funkciójában több annál: nem csupán a melléknévi igenév képzője, hanem közvetlen főnévképző funkciója is van. Az -ANTE, -ENTE képzős főnevek tehát két típusba sorolhatók:

a/ főnevesült jelen idejű melléknévi igenevek:

cantante, insegnante, comandante, agente, inserviente.

b/ olyan képzett főnevek, amelyek alapszava nem ige, hanem névszó: bracciante /braccio/, mestierante /mestiere/, cattedrante /cattedra/, lattante /latte/. E denominális nomenképző funkcióban igen szembetűnően nyilvánul meg az -ANTE, -ENTE önálló főnévképző jellege, és ezért tartjuk szükségesnek nemcsak mint a melléknévi igenév képzőjét, hanem mint

denominális nomenképzőt ebben a kategóriában is számon tartani.⁴

Az -ANTE, -ENTE denominális nomenképző funkciója történetileg több fejlődési fázison keresztül alakult ki.⁵ Az első fázisban csak az ige és melléknévi igeneve léteztek:

cantere —→ cantante

A második fázisban harmadik elemként megjelent az igeből elvonás útján keletkezett, képző nélküli főnév:

canto ← cantare —→ cantante

A nyelvi köztudat azonban az igét a melléknévi igenévvel együtt a főnév derivátumának érezte, és nem fordítva, ahogyan az a valóságban volt. Így tehát egy -ANTE képzős névszó mellett általában egy ige és egy főnév állt:

canto   ↘
                                    cantante
cantare   ↗

A fejlődés harmadik fázisában az -ANTE, -ENTE formációk egyre erősebben névszói jelleget öltenek, és igei használatuk ritkul.⁶ Ennek következtében egyre erősebbé válik a canto-cantante közötti kapcsolat, s végül lehetségessé válik a denominális képzés olyan esetekben is, amikor a megfelelő ige hiányzik:

cattedra —→ cattedrante
*[cattedrare]

braccio —→ bracciante
*[bracciare]

1.3. Az -ANTE, -ENTE képzős derivátumok, minthogy a képző elsődleges funkciója a melléknévi igenevek képzése, elsősorban a cselekvést végző személyt jelölik: insegnante, mendicante, commerciante, negoziante, cantante, villeggiante, comandante, campeggiante, abitante, tirocinante, bagnante, rappresentante, bottegente, cruscante, gergente.

Néha megvetést kifejező pejoratív árnyalatú: politicante, austriacante, tedescante; olykor tréfás, kedélyeskedő: "Sei tivolante?"⁷ /"Talán te is Tivolibba tartasz?"/

A derivátumok más jelentéseket is hordozhatnak, ezekről később lesz szó.

1.4. Kétségtelen, hogy a múlt idejű melléknévi igenév /participio passato/ is igen sok esetben szófajváltás után főnévvé válik /mutilato, bandito, caduto: i Caduti per la Patria/. Minthogy azonban ezekben az esetekben mindig főnevesült participio passatokról van szó, az -ATO, -UTO, -ITO segítségével más szófajkategóriájú alapszóból közvetlenül nem képezhető főnév, ezért kizárólagosan a participio passato képzőjének tartjuk, és nem tekinthetjük önálló főnévképzőnek. /Más elbírálás alá esnek a nőnemű alakok: -ATA, -UTA, -ITA, 1. 2.16./

1.5. -ARIO, -AIO, -ARO Ez a denominális nomenképző a latin -ARIUS melléknévképző olasz folytatása. A latinban a valamihez való tartozás, a valamivel való összefüggés viszonyának a kifejezője volt, ARGENTARIUS = az ami valamilyen viszonyban, vonatkozásban áll az ezüsttel. Mint ilyen melléknév igen gyakran volt személyt jelölő főnevek jelzője, majd később, a főnév elmaradásával, maga főnevesedett, és főként

foglalkozásnévként használták, pl. CALCEOLARIUS.

Ez a képző a mai olaszban három variánsban jelentkezik:

1/ -ario az irodalmi, klasszikus nyelvhasználat alakja
/forma dotta/: segretario, impresario, veterinario, destinatario, funzionario, commissario,
rivoluzionario.

2/ -aio az előbbinek a népi fejlődés útján létrejött
változata /forma popolare/, főleg a toszkán
nyelvterületen: macellaio, operaio, fornaio,
lattaio, ombrellaio, carbonaio, marinaio.

3/ -aro ez az alak a nem toszkán dialektusokban szerepel,
de az irodalmi nyelvben is előfordul⁸:
notaro, scolaro, carbonaro, marinaro.

A képzővariánsok általában nem jelölnek jelentésbeli különbségeket: notaio = notaro, marinaio = marinaro. Néha azonban az egyik variánshoz kapcsolódhat speciális szemantikai tartalom. Pl. carbonaio = szénégető, szénkereskedő; carbonaro = a "Carbonari" politikai mozgalom tagja.

Mindhárom variánsnak -a végződéssel nőnemű alakja is van: segretaria, lattaia, scolara.

1.6. -IERE, -IERO Szintén a latin -ARIUS-ból ered ez a denominális nomenképző, amely az olaszba francia közvetítéssel került. Az olaszban a középkori francia és provánszi lovagi kultúra irradiációjaként jelenik meg, és eredetileg olyan főnevek képzésére szolgál, amelyek az udvari élettel, a magasabb társadalmi osztályok életmódjával álltak összefüggésben: cavaliere, cancelliere, usciera, barbiere, carrozziera, giardiniera, scudiero, destriero, guerriero stb. Ma egyszerűbb

foglalkozásnevek képzésére szolgál: brigadiere, ragioniere, cameriere, cassiere, ferroviere, parucchiere, ingegnere, messaggero,⁹ straniero, forestiero.

A két variáns bizonyos főnevek esetében minden jelentésbeli különbség nélkül előfordulhat: guerriere - guerriero
nocchiere - nocchiero

"-a" végződéssel nőnemű alakjuk is van: cassiera, cameriera, parucchiera, straniera.

1.7. -INO A latin -INUS képző folytatása, eredetileg valahonnan való származást, valahová való tartozást jelentett: cervus-cervinus, capitolium-capitolinus. A mai olasz nyelvben is elsősorban melléknévképző, de produktív a cselekvést végző személyt kifejező funkciója is. Elsősorban denominális képző: postino, vetturino, fattorino, de lehet deverbális is: imbianchino. Az alapszó lehet ritkább esetekben összetett szó: crocerossina, vagy betűszó: missino /MSI, az élő beszédben MIS-nek ejtik, Movimento Sociale Italiano nevű politikai szervezet tagja/.

Nőnemű alak -a végződéssel alkotható: crocerossina.

1.8. -TORE, -SORE A mai olasz nyelvben az egyik legproduktívabb képző a cselekvő személy jelölésére. /A legfontosabb képzők előfordulási arányát számszerűen Fogarasi Miklós mutatta ki: Grammatica Italiana del Novecento, Budapest, 1969./ Ez a képző is a latinból ered: -TOR, -SOR képzőkkel képezte a latin a foglalkozásneveket elsősorban az igék supinum - tövéből:

Dictare	-	dictatum	-	dictator
scribere	-	scriptum	-	scriptor
facere	-	factum	-	factor
vendere	-	venditum	-	venditor
condere	-	conditum	-	conditor
censere	-	censum	-	censor
suadere	-	suasum	-	suasor

Nem oszthatjuk azt a nézetet, amely szerint a tulajdonképpen képző csak az -OR lett volna, míg az előtte álló -t- vagy -s- a supinumhoz tartozott volna. E deverbális képző ugyanis denominális képzővé is válik: VIA → VIATOR, GLADIUS → GLADIATOR, ALEA → ALEATOR, és ezekből a származékokból nyilvánvaló, hogy az -OR végződést megelőző mássalhangzó nem az alapszóhoz, hanem a képzőhöz tartozik.

A mai olasz nyelvben él olyan derivátum is, amelynek az igei alapszáva csak a latinban található meg, az olaszban a megfelelő ige nem létezik.

[DOCERE - DOCTUM]

dottore

Néhány más esetben megtalálható ugyan a megfelelő olasz ige, a derivátum azonban nem az olasz ige participio passatójából, hanem a latin supinumból, illetőleg participium perfectumból képződik:

agire - agito   attore

[AGERE - ACTUM]

muovere - mosso   motore^{*}

[MOVERE - MOTUM]

---

* A szó eredeti jelentése személyi tartalmú volt: aki mozgat, a világmindenség "mozgatója", isten. Csak később vette fel a tárgyias jelentéstartalmat és vált a mai értelemben vett "motorrá" /géppé/.

professare - professato   professore
[PROFITERI - PROFESSUS] →

confessare - confessato   confessore
[CONFITERI - CONFESSUS] →

1.9. A mai olasz nyelvben keletkező derivátumok képzője -ATORE, ha az igei alap -ARE végződésű ige, és -ITORE, ha -ERE vagy -IRE az ige végződése. A képző nem a part. pass., hanem a jelen idő tövéhez járul.

<u>portare</u>	<u>portatore</u>
<u>vendere</u>	<u>venditore</u>
<u>servire</u>	<u>servitore</u>

Nem túl ritka a kettős képzés esete sem, amikor is az egyik derivátum "latinos", azaz a latin ige supinumából származik, míg a másik, az "új" derivátum, az -ATORE, -ITORE segítségével az olasz ige jelen idő tövéből képződik.

Latinos alak:

Új alak:

<u>difensore</u>	← <u>difendere</u> →	<u>difenditore</u>
<u>possessore</u>	← <u>possedere</u> →	<u>posseditore</u>
<u>lettore</u>	← <u>leggere</u> →	<u>leggitore</u>
<u>fattore</u>	← <u>fare</u> →	<u>facitore</u>
<u>vittore</u>	← <u>vincere</u> →	<u>vincitore</u>

Néhány esetben a két derivátum egyenrangú felekként él együtt /difensore-difenditore/, más esetben a régebbi, latinos derivátum gyakoribb, az új csak ritkán fordul elő /lettore - leggitore/, és végül olyan jelenséggel is találkozunk, hogy az új legyőzi a régit /vittore - vincitore/.

A mai olaszban általánosan használt szó a vincitore, míg a vittore elavult.

Olykor a -t zöngésül és -d lesz belőle: schermidore, mallevadore, corridore. Ez általában az észak-itáliai eredetre utal.

1.10. -TRICE, -TORA A latinban a -TOR, -SOR képzőjű hímnemű főneveknek általában szintén a supinum tőhöz járuló -TRIX képzőjű nőnemű alakok feleltek meg:

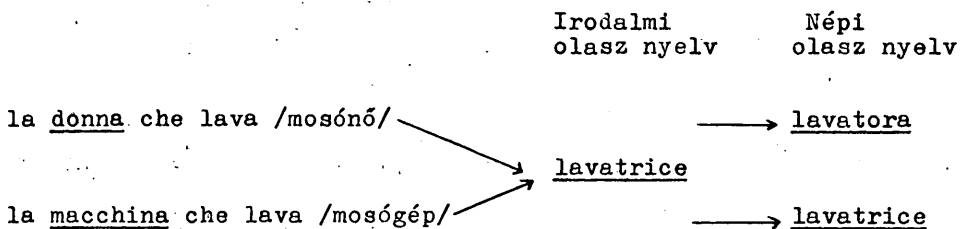
AMARE	→	AMATOR	→	AMATRIX
ADIUVARE	→	ADIUTOR	→	ADIUTRIX
VINCERE	→	VICTOR	→	VICTRIX
GIGNERE	→	GENITOR	→	GENITRIX

Az olasz nyelv szabályosan ezt a képzőt folytatja -TRICE alakban az -ATORE, -ITORE képzővel alkotott hímnemű főnevek nőnemű variánsaként: amatrice, portatrice, imperatrice, cantatrice, lavatrice, tessitrice, direttrice, danzatrice stb.

A -TRICE képző, amennyiben nomen agentis jelölésére használták /egyéb jelentésére nézve lásd 2.6/ egyáltalán nem volt népi hangvételi. Ennek oka valószínűleg abban rejlett, hogy használata sokkal bonyolultabb volt azoknál az eseteknél, amelyekben egyszerűen csak a végződést kellett megváltoztatni: lattaio-lattaia, scolaro - scolara. A -TRICE használata esetében azonban nemcsak a végződést, de magát az egész képzőt is meg kellett változtatni a megfelelő nőnemű alak létrehozására. Ezért azután a népi fejlődés útján létrejöttek azok a nőnemű variánsok, amelyeknél csak a végződés /desinenza/ változott meg: filatora, tessitora, lavatora, sőt Toscanában attora, imperatora is.¹⁰ Az avventora, tintora, pastora

alakok pedig az irodalmi nyelvben is polgárjogot kaptak.

1.11. A modern olasz nyelvben elszaporodtak a megszémélyesítés útján keletkezett nőnemű gép-nevek. Minthogy ezek modern, és a "lingua dotta" alapján alkotott elnevezések, természetesen a -TRICE képző szerepel bennük: lavatrice, trebbiatrice, affettatrice, mungitrice, stb. A nomen agentis-t kifejező szók azonban régi és többnyire népi eredetű, a -TORA képző útján alkotott főnevek. Ebből következik, hogy a mai olasz nyelvben megvan a nomen agentis és a gép-nevek egymástól való megkülönböztetésének a lehetősége.¹¹

1.12. -ISTA Egyike ma a legproduktívabb nomenképzőknek és szinte valamennyi európai nyelvben megtalálható. A latin -ISTA képző folytatásaként él ez a görög eredetű képző a különböző nyelvekben, és elterjedésének egyik legfőbb előmozdítója a reneszánsz kultúra volt. Ezért az -ISTA képző a "lingua dotta" terméke és eredetileg olyan elvont fogalmakkal kapcsolatos személyek jelölésére szolgált, amely fogalmakat a latinban az -ISMUS képzővel alkotott főnevek fejezték ki:

HUMANISMUS — HUMANISTA,
BAPTISMUS — BAPTISTA.

Ugyanúgy az olaszban is eredetileg valamilyen eszmeáramlathoz,

művészi, politikai irányhoz való tartozást fejezett ki: latinismo — latinista, socialismo — socialista. Később azonban a "valamihez való tartozás" jelentés bizonyos foglalkozási ágakban a foglalkozás helyére, a foglalkozás eszközére konkretizálódott, a képző pedig alkalmassá vált bármilyen foglalkozás körében a nomen agentis jelölésére: bar - barista, auto - autista, programma - programmista, giornale - giornalista.

Igy az -ISTA képző a mai olasz nyelvben igen változatos kategóriájú alapszókhoz járulhat:

- 1/ tulajdonnévhez: marxista, petrarchista, dentista,
/a tulajdonnévhez kapcsolódó eszme-
áramlathoz, művészi irányhoz való tar-
tozás, azzal való foglalkozás, annak
kutatását, követését, továbbfejleszté-
sét végző személyek jelölésére/
- 2/ köznévhöz: barista, ciclista, artista, dentista,
fuochista
/az alapszóban jelölt dolog képezi a foglal-
kozás tárgyát/
- 3/ melléknévhez: socialista, comunista, estremista, massima-
lista, ottimista, pessimista
/az alapszóhoz kapcsolódó irányzat követő-
jét jelöli/
- 4/ igéhez: determinista, apprendista
/az alapszóval kapcsolatos áramlat követője,
vagy az alapszóban jelölt cselekvés végzője/

1.13. Az -ISTA képző csak a többesben különbözteti meg a neveket /artisti - artiste/, az egyes számban nem /artista m. és f./, ezért az olasz főnevek egyik kategóriájába se illeszthető be. Ez a körülmény hívta életre a beszélt nyelvben azokat a népi variánsokat, amelyeknél az egyes számban a nőnemre annyira jellemző -a végződés helyébe -o kerül a hímnem jelölésére, tehát

	M.	F.
Sing.	socialisto	socialista
Plur.	socialisti	socialiste

Hangsúlyozzuk azonban, hogy ez a változat csak a népi szinten beszélt nyelvben található meg, a "lingua comune" és az irodalmi nyelv nem fogadja el.

1.14. -IGIANO Ez a képző tulajdonképpen az -ese és az -ano képzők kontaminációs összevonása útján keletkezett. Mindkét képző eredetileg valamely városhoz, helyhez, környezethez való tartozást kifejező melléknevek képzésére szolgált:

<u>Verona</u> - <u>veronese</u>	<u>Padova</u> - <u>padovano</u>
<u>borgo</u> - <u>borghese</u>	<u>castello</u> - <u>castellano</u>
<u>marca</u> - <u>marchese</u>	<u>fiume</u> - <u>fiumano</u>

A derivátumok, minthogy legtöbbször élő személyekre vonatkoztak, főnevesültek is: il marchese, il castellano stb. De minthogy minden esetben csakis főnevesült melléknevekről van szó, az -ese, -ano képzőket nem tekintjük önálló főnévképzőknek, részletes tárgyalásuk és a melléknevek képzőinél fog megtörténni.

Az -ese és -ano képzők összevonása útján létrejött

-IGIANO /először -eseano, majd -esiano, végül -igiano/ képző is tulajdonképpen az etnikai hovatartozás jelölésére szolgált: Parma-parmigiano, Lodi - lodigiano, Asti - astigiano, valle - valligiano, monte - montigiano stb. Később azonban a képző olyan alapszókhoz is járult, amelyeknél nem az etnikai hovatartozás, hanem inkább a foglalkozási jelleg vált elsődlegessé. Ilyen értelemben a képző főleg személyt, nomen agentis-t jelölő képzővé lett, és ezért említjük meg az önálló főnévképzők között is: cortigiano, partigiano.

A derivátumok - akár csak az -ISTA képző esetében - megőrizhetik melléknévi funkciójukat is /politica partigiana, industria artigiana/, elsősorban azonban főnévi jellegük a döntő. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy alapul szolgálhatnak melléznevek képzéséhez: artigianale, artigianesco, partigianesco, cortigianesco stb.

1.15. Ami a képzők vitalitását és produktív jellegét illeti - különösen, ha a latintól kezdve a mai olasz nyelv-állapotig vizsgálunk a kérdést - külön vaskos tanulmánykötetet érdemelne. Jelen munkánk keretei között csak arra az általános megállapításra szorítkozhatunk, hogy a nomen agentis képzői közül a legproduktívabbak a mai olaszban a -TORE, -SORE, /-ATORE, -ITORE/, -ISTA képzők.¹²

B.

1.16. -ó, -ő A cselekvő személyét kifejező magyar nomenképzők közül is - akárcsak az olaszban - az első helyre kívánczik a folyamatos melléknévi igenév képzőjével azonos -ó, -ő képző, elsősorban gyakorisága és produktivitása miatt. Ez a képző valójában a folyamatos melléknévi igenév képzője, de mivel a vele alakult származékszók nagy része közvetlenül főnévként jelenik meg, a szókészletben, és nem megy át a melléknévi igenévből főnévvé válás fejlődési fokozatain, az önálló főnévképzők csoportjában is számon tartjuk.¹³ Tehát, bár más-más megokolás alapján, mind az olasz nyelvtudomány, mind a magyar nyelvtudomány a folyamatos /olasz terminológia szerint "jelen idejű"/ melléknévi igenév képzőit egyúttal önálló főnévképzőknek is tekintti.

1.17. A befejezett melléknévi igenév /éppúgy, mint az olaszban a participio passato/ néha főnévvé válhat: sebesült, rokkant, halott, /új/született stb. De minthogy minden esetben a melléknévi igenév főnévvé válásáról van szó, és a befejezett melléknévi igenév képzőivel önállóan főnevet képezni nem lehet, ezért sem a magyarban, sem az olaszban ezeket a képzőket az önálló főnévképzők közé nem sorolhatjuk.

Az -ó, -ő deverbális nomenképzővel leginkább foglalkozásneveket alkotunk: tanító, szabó, igazgató, nyomozó, rendező, szereplő, tervező, szerző, szedő, költő, fűtő, könyvelő stb.

A képzőnek - akárcsak olasz megfelelőjének - a nomen agentis jelölésén kívül más funkciói is lehetnek, ezekről majd később lesz szó.

1.18. -ÁR, -ÉR Elavult képző a cselekvő jelölésének szerepkörében. Mind igei, mind névszói tövekhez járulhat. Igei tőhöz: vájár, hordár, buvár, tanár, vezér. Névszói tőhöz: forradalmár, irodalmár, pincér. Főleg a nyelvújítás korában sok szót alkottak vele.

1.19. -S, /-AS, -OS, -ES, -ÖS/ Egyik leggyakoribb és legaktívabb denominális főnévképző. Jelentésköre igen kiterjedt. Itt most csak azokat a jelentéseit soroljuk fel, amelyek a nomen agentis jelölésére vonatkoznak, egyéb jelentéseivel a későbbiekben fogunk foglalkozni.

a/ Foglalkozásneveket alkot: óras, hajós, fazekas, utas,
boltos, fűszeres, ablakos,
kürtös, harcos, tanácsos,
postás, napszámos

b/ Valamely közösség tagját jelöli: tartalékos, ötödikes,
TTK-s

c/ Szerkeztömörítő szerepe van bizonyos foglalkozást
jelölő főnevekben: helyettes "valakinek a szerepében
működő"

felettes "valaki fölé rendelt"

1.20. -ÁSZ, -ÉSZ Ma is gyakori és produktív képző, de különösen az volt a nyelvújítás korában. Foglalkozásnevek képzésére szolgál és elsősorban denominális jellegű: fodrász, cukrász, kertész, vadász, martinász, szőlész, borász, sebész, művész, nyelvész.

Léha lehet deverbális is: szabász, szülész, építész.

1.21. -ONC, -ENC, -ÖNC A nyelvújítás korának kedvelt képzője. származékai személyt jelentő köznevek. Ma már nem termékeny képző. Általában névszói alapszón fordul elő: újonc, inyenc, fegyenc, kedvenc, kéjenc, bérenc, különc. Igei alapszón csak kivételesen található meg: küldönc.

1.22. -ISTA Ugyanaz a nemzetközi jellegű képző, amelynek eredetéről és a különböző nyelvekben való elterjedéséről már szoltunk /1.12/. A magyar nyelvben való teljes meghonosodását igazolják a magyar alapszóval képzett derivátumok: egyetemista, irodista, forgalmista, karhatalmista. Elsősorban azonban idegen alapszókön találjuk: humanista, marxista.

Jelentései:

a/ Eszmeáramlathoz, politikai irányhoz, művészi irányzathoz való tartozás: marxista, humanista, kommunista, szocialista, realista, futurista.

b/ Foglalkozás: irodista, forgalmista

Az alapszó -i végződése és képző kezdő -i-je összeolvad: elemista, petőfista.

A képző néha -ISZTA alakban jelentkezik, főként akkor, amikor az alapszó "s" hangot tartalmaz: spiritiszta, stiliszta, fasiszta, masiniszta stb.

A magyarban a funkciója általában denominális nomenképző, ritkán azonban lehet deverbális is: determinista.¹⁴

1.23. -NÉ Az asszonynevek képzője; igen gyakori és produktív képző, bármely férfit jelentő tulajdonnévhez, vagy a férfi foglalkozását jelentő köznévhöz járulhat: Nagyné, Nagy Jánosné, boltosné, vendéglősné, csaplárosné stb.

A kevésbé választékos nyelvben női foglalkozás jelölésére is használják a -nő utótag helyett: szakácsné /szakácsnő/, mosóné /mosónő/, varróné /varrónő/, barátné /barátnő/.¹⁵

Az indoeurópai nyelvek ilyen funkciójú képzővel nem rendelkeznek, hanem különféle körülírással, legtöbbször az "asszony", "úrnő" alkalmazásával oldják meg a kérdést /Frau, Madame, Signora stb./.

Az olaszban a férfi tulajdonnévvel kapcsolatban az asszonynév két módon fejezhető ki:

1/ a határozott névelővel, pl. Ho visto il Rossi. Láttam Rossit /a férfit/.
Ho visto la Rossi. Láttam Rossinét.

2/ a "signora" alkalmazásával, pl. Ho visto la signora Rossi.

A férfifoglalkozást jelentő köznevekkel kapcsolatosan a "signora" vagy a "moglie" szót kell használni: Ho visto

la signora del professore
/választékosabb/

Ho visto la moglie del
professore /köznapibb/

1.24. Ha az olasz és a magyar nomen agentis képzőket
a funkcionális gazdagság szempontjából összevetjük, a kö-
vetkező eredményre jutunk:

O L A S Z

Képző	Funk. száma	Funkció	Példa
-ISTA	4	$n_p \rightarrow N$ $n \rightarrow N$ $a \rightarrow N$ $v \rightarrow N$	marxista barista socialista determinista
-ANTA, -ENTE	2	$v \rightarrow N$ $n \rightarrow N$	insegnante bracciante
-INO	2	$v \rightarrow N$ $n \rightarrow N$	imbianchino postino
-IGIANO	2	$n_p \rightarrow N$ $n \rightarrow N$	parmigiano artigiano
-AIO, -ARIO, -ARO	1	$n \rightarrow N$	operaio
-IERE, -IERO	1	$n \rightarrow N$	consigliere
-TORE, -SORE	1	$v \rightarrow N$	scrittore
-TRICE, -TORA	1	$v \rightarrow N$	scrittrice
Képzők száma: 8	14		

n_p : nomen proprium

n : nomen

a : adjectivum

v : verbum

M A G Y A R

Képző	Funk. száma	Funkció	Példa
-ISTA	4	$n_p \rightarrow N$ $n \rightarrow N$ $a \rightarrow N$ $v \rightarrow N$	marxista irodista szocialista determinista
-ÁR, -ÉR	2	$v \rightarrow N$ $n \rightarrow N$	vájár forradalmár
-ÁSZ, -ÉSZ	2	$v \rightarrow N$ $n \rightarrow N$	szabász kertész
-ONC, -ENC, -ÖNC	2	$v \rightarrow N$ $n \rightarrow N$	küldönc kedvenc
-NÉ	2	$n_p \rightarrow N$ $n \rightarrow N$	Nagy Istvánné tanítóné
-S /-AS, -OS, -ES, -ÜS/	1	$n \rightarrow N$	munkás
-Ó, -Ő	1	$v \rightarrow N$	író
Képzők száma: 7	14		

A 8 olasz és a 7 magyar képző egyformán 14-14 funkcióban jelenik meg, a funkciók belső megoszlása pedig teljesen egyező: a képzés kiindulását képező alapszó 2 esetben tulajdonnév, 6 esetben köznév, 5 esetben ige és 1 esetben melléknév mindkét

nyelvben.

A két táblázatba foglalt képzők adatainak egybevetése alapján azt kell megállapítanunk, hogy a magyar képzők az olasz képzőkhöz viszonyítva konvergenciát mutatnak.¹⁶ Ez a konvergencia azonban igen közel áll az ekvivalenciához, hiszen a 14 funkcióra a magyar nyelv mindössze egy képzővel használ kevesebbet, mint az olasz.

A konvergencia - hangsúlyozzuk - csak a két teljes képzőcsoport szembeállításában je lentkezik. A képzőcsoportokon belül egy-egy képzőpárra vonatkoztatva a helyzet más és más lehet. Ha pl. azt vesszük, hogy az olasz -IERE, -IERO képzőnek a magyarban 5 képző felel meg, akkor a magyar divergensnek mutatkozik az olasszal szemben; ha viszont azt látjuk, hogy a magyar -Ó, -Ő képzőnek 5 olasz képző felel meg, akkor a magyar konvergensnek bizonyul az olasszal szemben. Minthogy az egyes képzőpárok tekintetében ehhez hasonló esetek mindig adódnak, jelen munkánkban a további tárgyalások során megállapításainkat mindig a teljes képzőcsoportokra vonatkoztatjuk.

1.25. Arra nézve, hogy a magyar és az olasz képzők hogyan felelnek meg egymásnak, azaz melyik olasz képzőnek melyik magyar képző a "fordítása" és viszont, nem lehet törvényszerűséget megállapítani, hiszen az egyik nyelv egyetlen képző típusának a másik nyelvben 4-5 típus is megfelelhet. De hogy melyik, az minden egyes esetben egyedi. Ennek bizonyítására szolgáljon néhány példa. Az olasz -IERE, -IERO típusnak a következő magyar képzők felelnek meg:

-IERE, -IERO	{	-ó, -ő	ragioniere - könyvelő
		-ász, -ész	prauccchiere - fodrász
		-s, /-os/	cassiere - pénztáros
		-ár, -ér	corriere - futár
		-onc, -enc, -önc	messaggero - küldönc

A magyar -ó, -ő képzőnek az olaszban ugyancsak öt képzőtípus felelhet meg:

-ó, -ő	{	-ante, -ente	tanító - insegnante
		-ino	mázoló - imbianchino
		-iere, -iero	könyvelő - ragioniere
		-tore, -sore	író - scrittore
		-aio, -ario, -aro	jegyző - notaio

De még az olyan "közös" képző esetében is, mint az -ISTA, többféle megfelelés lehetséges:

<u>OLASZ</u>	<u>MAGYAR</u>	<u>OLASZ</u>	<u>MAGYAR</u>
-ISTA	{	marxista	- marxista
		dentista	- fogász
		apprendista	- tanonc
		fuochista	- fűtő
		autista	- gépkocsivezető

II.

2.1. Második helyen az olasz konkrét főnevek képzői közül azokat tárgyaljuk, amelyek révén a cselekvés végrehajtására alkalmas eszközöket, szerszámokat, valamilyen célra szolgáló helyet jelentő főnevek képezhetők /sostantivi reali/.

A.

2.2. -ANTE, -ENTE E képzők eredetéről, történetéről már szóltunk /1.2, 1.3/, és azt is megemlítettük, hogy a nomen agentis jelentése mellett egyéb jelentéssel is bírhat. Elég általános jelenség, hogy a nomen agentis jelentésű főnevek használata áttérjed a cselekvés eszközeire, szerszámaira is. Pl. vasaló: 1/ ruhagyárban, tisztítóüzemben a ruhák vasalását foglalkozásszerűen végző személy

2/ az a vasból készült fűthető eszköz, amellyel a vasalást végzik.

A mai olasz nyelvben bőven lehet találni olyan eszközneveket, amelyek az -ANTE, -ENTE képző segítségével jöttek létre: pulsante, recipiente, respingente, galleggiante. A vegyi készítmények, gyógyszervevészeti cikkek nevei közt is előfordul: detergente, purgante, solvente.

2.3. -AIO, -ARIO Ennek a képzőnek és variánsainak az eredetét is már megmagyaráztuk /1.5/, most két újabb je-

lentéskörével foglalkozunk:

1/ szerszám: mortaio, agoraio, lampadario

2/ valami elhelyezésére, tárolására szolgáló

hely: granaio, pagliaio, bagagliaio, letamaio,
seminario, acquario.

A nőnemű alak is helyet jelöl: carbonaia, colombaia,
capriai, chiacciaia, anguillaia stb.

2.4. -IERE, -IERA A nomen agentis képzők között már találkoztunk vele /1.6/. Itt most az "eszköz" jelentésben látjuk viszont: candeliere, scacchiera.

A nőnemű alak /francia mintára/ főként valamit tartalmazó edényt jelöl: saliera /franc. salière/, zuppiera /franc. soupière/, salsiera /franc. saucière/.

2.5. -INA Ez a képző nagyon elterjedt a mai olasz nyelvben a gyógyszervegyészeti készítmények jelölésére: aspirina, glicerina, penicillina, morfina, tetralina, naftalina. De ide sorolható maga a medicina főnév is. Ez a képző a francia -INE /német-in/ képző alkalmazása az olasz nyelvre. Tulajdonképpen tehát ebben az esetben is egy nemzetközi jellegű képzőről van szó, akár az -ISTA esetében. Hogy az "IN" hangzást biztosítsa, a francia nyelv írásban az "-INE" alakhoz kénytelen folyamodni, ez azonban formai alapon a nőnemhez vezet /divin - divine/. Ezért a képző olasz átvétele is a nőnemű -INA alakban történt meg.

2.6. -TORE, -SORE A sostantivi personali kategóriában már láttuk e képző szerepét /1.8/. A sostantivi reali kategóriában eszközök, gépek jelölésére szolgál: trasformatore, trattore, inversore.

2.7. -TRICE Az előző képző nőnemű ekvivalense /részletesen lásd 1.10/, főleg gépnevek alkotására szolgál: lavatrice, trebbiatrice, affettatrice, mungitrice.

2.8. -ACOLO, -ACCHIO, -AGLIO A latin nyelv egyik deverbális nomenképzője: -ACUL/UM/: GUBERNACULUM, SPIRACULUM, HABITACULUM stb. Ez a képző az olasz nyelvben három variánsban él tovább.

1/ -acolo az irodalmi nyelvhasználat alakja /forma dotta/

a/ jelenthet szervet, eszközt: tentacolo,
ostacolo /sport, az a korlátszerű "akadály",
amit a gátfutónak át kell ugornia/
/A képző absztrakt jelentéséről később lesz szó/

b/ jelenthet helyiséget: cenacolo, abitacolo.

2/ -acchio a népi úton végbement fejlődés eredménye /forma popolare/. Jelentése eszköz:
spauracchio, spaventacchio, batacchio.

3/ -aglio szintén népi variáns, amely francia közvetítéssel került be az olaszba /v.ö. francia

-ail képzővel/. A képző három variánsa közül ez az alak fordul elő a leggyakrabban főként francia vagy provánszi eredetű szavakban. Jelentése eszköz: fermaglio /prov. fermalh/, ventaglio /prov. ventalh, fr. éventail/, miraglio, /prov. miralh/, spiraglio /prov. spiralh, fr. soupi-rail/, guinzaglio /prov. guinsalh/.

2.9. -ERIA Ez a képző a latin -ARIUS képzőből redukált -AR- elemnek és a görög eredetű -IA képzőnek az összevonása által jött létre. /Az első elemre nézve lásd 1.5, a második az elvont főnevek során kerül részletes tárgyalásra: 4.12/.

Jelentései közül most csak azzal foglalkozunk, amely olyan helyeket, helyiségeket jelöl, ahol valami speciális tevékenység folyik; főként üzleti céllal: latteria, panetteria, salumeria, oreficeria, libreria, copisteria, modisteria, lavanderia, osteria stb.

/A képző elvont, kollektív, pejoratív jelentéséről később lesz szó./

2.10. -ETO A latin -ETUM /OLIVETUM, ARBORETUM/ denominális nomenképző olasz folytatása. Az olasz származékok között előfordul olyan is, amelyik a latin többest /-ETA/ folytatja, de egyes szám nőnemű értelemben. Alapjelentése: olyan hely, ahol valamiből sok van. Ebben az értelemben jelentése kollektív árnyalatot is hordoz. Ez az alapjelentés főleg két irányban nyilvánul meg konkrétan:

/ olyan hely, ahol természetes, vagy ember által telepített növényi kultúra van: pineto /pineta/, querceto, faggeto, oliveto, frutteto.

2/ olyan hely, ahol valami egyéb dologból olyan sok van, hogy az jellemzővé vált: sasseto, ghiareto, macereto,

2.11. -ILE Már a latinban is kettős funkciója volt ennek a denominális nomenképzőnek: melléknévképző és főnévképző:

ovilis, e = juhval kapcsolatos

ovile, -is n. = juhakol; a korlátokkal elkerített szavazóhely a Mars mezőn.

Alapjelentése a latinban: az a hely, ahol az alapszóban megjelölt állatokat tartják: EQUILE, SUILE, PORCILE, stb.

Az olasz nyelv elsősorban ebben a jelentésben folytatja: porcile, canile, ovile, caprile, és az általános, de rokon jelentésű covile.

Az olasz nyelv azonban egy másik jelentéskört is kapcsol a képzőhöz eszköz, szerszám értelemben: badile, vangile /régebbi formában vanghile/.

A campanile a két jelentéskör kombinációja, amennyiben eszközök tartására szolgáló helyet jelöl.

A képző melléknévképző funkciójáról a későbbiekben lesz szó.

2.12. -TORIO, -TOIO/A, -SOIO A latinban a -TORIUS, -SORIUS képző a -TOR, -SOR képzős főnevekből alkotott melléknevek képzésére szolgált. Semlegesnemű alakja már

a latinban is főnévképző funkciót töltött be: LAVATORIUM, AUDITORIUM, DORMITORIUM.

A latinban a képző az ige supinum tövéhez járult és jelentése főleg bizonyos tevékenység folytatására szolgáló hely /helyiség/, de lehet eszköz, szerszám is.

LAVARE	-	LAVATUM	-	LAVATORIUM
REFICERE	-	REFECTUM	-	REFECTORIUM
VERTERE	-	VERSUM	-	VERSORIUM

Ezért a legrégebbi olasz derivátumok is a latin utat követik, tehát az olasz ige participio passato-jából képződnek: scrivere - scritto - scrittoio, míg a modernebb derivátumok az ige jelen idő tövéből indulnak ki: mungere - mungitoio, és nem muntoio! /V.ö. 1.9/

A képző - ha az egyes képzési fázisokat vesszük figyelembe - összetett: -TOR/-SOR + IUS. Minthogy az -US nyilvánvalóan a nemek jelölésére szolgáló végződés, a tulajdonképpeni második képző: -I-. Idővel azonban a két elem összeforrott és egységes képzőként szerepelt.¹⁷

2.13. A mai olasz nyelv ezt a deverbális nomenképzőt két variánsban folytatja ugyancsak hely, illetve eszköz jelentésben:

1/ -torio/-sorio Ez a latin eredetihez legközelebb álló alak az irodalmi nyelv által használt változat /forma dotta/.

a/ hely: ambulatorio, sanatorio, auditorio, dormitorio, refettorio, laboratorio, conservatorio.

b/ eszköz: aspersorio.

2/ -toio/a /-soio Ez a népi fejlődés útján létrejött változat.

a/ hely: lavatoio, spogliatoio, asciugatoio,
seccatoio, abbeveratoio, affumicatoio,
pisciatoio, cacatoio.

b/ eszköz: rasoio, annaffiatoio, saldatoio,
frantoio, strettoio, fenditoio, mangia-
toia, pastoiá.

Néha egy-egy származékszó mindkét jelentésben használá-
tos:

scrittoio /iroda, íróasztal/

mungitoio /fejőkamra, fejőszájtar/

A -t- néha zöngésül /v.ö. 1.9/: corridoio.

A képző melléknévképző funkciójáról a későbbiekben lesz szó.

2.14. -IVO / -IO A latin -IVUS képző elsősorban igei alapszóból alkotott melléznevek képzésére szolgált, de más szófajú alapszókhoz is járulhatott. Mint deverbális képző az igék particium perfectum tövéhez, vagy az infinitivus tövéhez járult:

CAPERE - CAPTUS - CAPTIVUS

NOCERE - NOCIVUS

Más kategóriájú alapszóból:

adv. TARDE - TARDIVUS

adj. OPACUS - OPACIVUS

subst. AESTAS - AESTIVUS

A vulgáris latinban a ŷ kiesett, mint a RIVUS - RIUS /olasz rio/ szóban.

2.15. Az olasz nyelv mindkét variánsát folytatja /-IVO, -IO/ és nemcsak melléknév képzésére, de közvetlenül főnevek képzésére is felhasználja. Ezért tartjuk szükségesnek ezt a képzőt a főnévképzők kategóriájában is megemlíteni.

Az olasz derivátumok tehát két csoportba oszthatók:

a/ eredetileg valamilyen tulajdonságot, képességet kifejező melléktnevek, amelyek később konkretizálódnak és főnévvé váltak: detersivo, distintivo, lassativo, anticorrosivo, palliativo, bacio, dispositivo, aperitivo, digestivo.

b/ főnevek: leggio, pendio.

Az -IVO alak az irodalmi nyelvben használt variáns /forma dotta/ és az említett példákból is látható, hogy főként a latinos formákat kedvelő neologizmusokban szerepel. Nőnemű alakja elvont jelentésű pl. narrativa, prospettiva stb. Igei alapszó esetén a participio passato tövéhez járul.

Az -IO a népi variáns, forma popolare, inkább a régebbi képzésű szókban találjuk: pendio, leggio, bacio. Igei alapszó esetén a főnévi igenév tövéhez járul.

A képző tulajdonképpen melléknévképző funkciójáról később lesz szó.

2.16. -ATA, -UTA, -ITA Ennek a deverbális nomenképzőnek a nyomai a latinban alig lelhetők fel. Igen ritkán a késői latin használta az igék participium perfectumát főnévi értelemben. Eredetileg főnévvel együtt álltak ezek a participiumok, majd a főnevek elhagyásával később maguk a participiumok főnevesültek:

/CULPA/ REMISSA = REMISSIO

/CAUSA/ DEFENSA = DEFENSIO

E főnevek jelentése elvont volt.

Ily módon lehetőség nyílt a participium perfectumokból közvetlenül főnevet képezni. Az olasz nyelv folytatta, sőt kiszélesítette ezt a lehetőséget, amennyiben a "szabályos" ragozású igék participio képzőjét önálló képzőként nemcsak igékhez, hanem más kategóriájú alapszókhoz is kapcsolta, és ezzel megnyílt a lehetőség nemcsak absztrakt, de konkrét, reális főnevek képzésére is.

Így ez az eredetileg elvont főnevek képzésére szolgáló deverbális képző deverbális és denominális nomenképzővé lett, jelentése pedig a konkrét főnevek képzési lehetőségével bővült.

a/ igei alapszóval: entrata, serenata, spremuta, ricevuta, uscita, salita, discesa.

b/ főnévi alapszóval: cantonata, balconata, aranciata, limonata.

A képző elvont jelentéséről az elvont főnevek képzésénél lesz szó.

B.

2.17. -Ó, -Ő

A konkrét főneveket alkotó magyar képzők közül ezzel a képzővel már foglalkoztunk a nomen agentis képzői sorában /1.16/. Mind az olasz, mind a magyar nyelvben a folyamatos melléknévi igenév egyaránt alkalmas a cselekvő személyén kívül a cselekvés egyéb tényezőinek, körülményeinek jelölésére.

Igy az -Ó, -Ő képző jelölhet:

1/ eszközt, szerszámot: ásó, véső, hordó, reszelő, daráló, evező, fogó, tartó /főleg összetételek második tagjaként: gyertya~, só~, nadrág~; de önállóan is: tedd bele a gyertyát a tartóba/, bélyegző, vasaló, lobogó, dobogó, seprő stb.

2/ helyet /helyiséget/, ahol bizonyos jellegű cselekvés, folyik: vendéglő, söröző, borozó, falatozó, ebédlő, háló, fogadó, vi-gadó, temető, váró/terem/, képző/óvónő~/

Egyik legproduktívabb deverbális nomenképzőnk.

2.18.

-DA, -DE /-ODA, -ÖDE/

Ez a képző is elsősorban a cselekvés helyének jelölésére szolgál. Néha még ma is alkotunk vele új szavakat, de a legtöbb vele képzett derivátum a nyelvújítás korában keletkezett.

a/ Igei alapszóval: járda, nyomda, iroda, varroda, kötöde, uszoda, öntöde, fonoda, fogda, óvoda, étkezde, zárda, lövölde, vi-zelde stb.

b/ Névszói alapszóval: áruda, bölcsőde.

2.19. -ÁS, -ÉS Ez a deverbális főnévképző főképpen elvont cselekvést jelentő főneveket képez /lásd 4.32/, de jelölheti ezenkívül konkrét értelemben:

1/ a cselekvés eredményét: írás /irat/, ajánlás /ajánló sorok/, hímzés, varrás, /a varrást fel kellett bontani/, kerítés.

2/ a cselekvés helyét: ülés, /járműveken, moziban stb./ lakás, irtás /erdőben/

2.20. -DALOM, -DELEM, /-ODALOM, -EDELEM/ A cselekvés elvont megnevezésén kívül /lásd 4.41/ jelölheti a cselekvés eredményét: irodalom, jövedelem. A származékok hangzóihiányos változatúak: szereti az irodalmat, jövedelmet élvez stb.

Aránylag ritkán előforduló, kevésbé produktív képző.

2.21. -AT, -ET A deverbális származékok leginkább a cselekvés tárgyát, eredményét, helyét jelölik. Főként tárgyas igéken található, de tárgyatlanokon is előfordul. Viszonylag gyakorinak, termékenynek mondható.

1/ A cselekvés tárgyát jelöli: huzat /amit a párnára húzunk/, vonat.

2/ A cselekvés eredményét jelöli: kövezet, burkolat, főzet, párlat, vállalat.

3/ A cselekvés helyét jelöli: bejárat, kijárat, bemenet, kimenet /rádión, erősítőn/

Elvont cselekvést jelölő főneveket is képez /lásd 4.36/.

2.22. -MÁNY, -MÉNY, /OMÁNY, -EMÉNY Ez a deverbális nomenképző főként a nyelvújítás korában játszott jelentős szerepet. Elsősorban elvont főneveket alkotott tárgyas igékből /lásd 4.37/, de jelölheti a cselekvés konkrét eredményét is: adomány, költemény, nyeremény, festmény, vetemény.

Egy-egy származéka lehet tréfás-lekicsinylő hangulatú is: iromány, szülemény.

2.23. -VÁNY, -VÉNY, /-OVÁNY, -EVÉNY/ Főként tárgyas igéken található és legtöbbször a cselekvés eredményét jelöli: ásvány, emelvény, rejtvény. Néha a cselekvés eszközt jelöli: utalvány, kérvény. Tárgyatlan igéken is előfordul: ingovány, kelevény, állvány.

Műveltető igén is előfordul és a cselekvés helyét jelöli: ültetvény.

2.24. -TYÚ, -TYŰ, /ATTYÚ, -ETTYŰ/ Ez a deverbális képző a cselekvés eszközt jelöli. Még termékeny, de már nem

gyakori. Például: billentyű, dugattyú, forgattyú, tolattyú,
pörgettyű, csengettyű.

2.25. -S /-AS, -OS, -ES, -ÖS/ Egyik leggyakoribb és legproduktívabb főnévképzőnk. A nomen agentis képzői között már beszéltünk róla /lásd 1.19/. További jelentései közül kettőben tökéletesen megegyezik az olasz -ETO képző /lásd 2.10/ jelentéseivel, amennyiben

1/ olyan helyet jelöl, ahol természetes, vagy ember által telepített növényi kultúra van: fenyves, akácos, nádas, gyümölcsös.

Ez a jelentése bizonyos gyűjtő árnyalatot is hordoz.

2/ olyan helyet jelöl, ahol valami egyéb jelenség olyan mértékben fordul elő, hogy az a hely jellemzőjévé válik: tisztás

Képezhet továbbá

3/ pénz- és mértékneveket: forintos, tízes, húszas, száz, literes, kilós.

2.26. A továbbiakban a ritkábban előforduló, de még termékeny, a már nem termékeny, és végül az elavulóban lévő képzőkkel foglalkozunk.

-ÓKA, -ŐKE Ritkábban előforduló, de még termékeny deverbális képző, a cselekvés eszközét, eredményét, vagy tárgyát jelöli.

1/ A cselekvés eszközt jelöli: szívóka, ülőke, járóka.

2/ A cselekvés eredményét jelöli: mondóka.

3/ A cselekvés tárgyát jelöli: szopóka, nyalóka.

2.27. -T, /-TT/ Szintén ritkábban használatos, de még a termékeny kategóriába tartozik. Jelentése az elvont cselekvés, történés /lásd 4.33/ megnevezésén kívül több esetben a cselekvés eredménye is: tét /szerencsejátékban/. A származékok többnyire népies hangulatuk és általában személyragos alakban fordulnak elő: /valakinek a/ főzte, /vártuk a/ jöttét, /nincs/ nyugta stb.

A személyragos és személyragtalan alakok közt jelentéskülönbség is lehet: napnyugat /égtáj/ napnyugta /időpont/
napkelet /égtáj/ napkelte /időpont/

2.28. -ZAT, -ZET Ugyancsak ritka, de még produktív denominális képző: padlózat, kőzet, fedélzet, karzat. Néha a gyűjtő értelemez közel álló összefoglaló, összegező jelentésű: csillagzat, izomzat, bútorzat, felhőzet, tetőzet.

2.29. -LAT, -LET Nyelvújításkori, ma már igen ritka denominális képző: készlet, képlet, körlet, bizonylat, bérlet. Eszközök, konkrét tárgyak megnevezésén kívül elvont főneveket is alkothat: távlat.

2.30. -ALOM, -ELEM Rendszerint elvont cselekvést fejez ki /lásd 4.40/, de ritkán konkrét értelemben is áll: élelem, / élelmük már fogytán/ tartalom /könyv végén/.

2.31. Végül néhány már nem produktív, elavuló képzőt sorolunk fel.

Ha ma már nem is alkotunk új szavakat velük, elég sok olyan szóval találkozunk, amelyeket ezekkel a képzőkkel alkottak.

-TAL, -TEL Deverbális képző; származékaik vagy alapvető fontosságú dolgok megnevezésére szolgálnak: étel, ital, vagy - főképpen az újabb keletű származékok - adminisztrációs, gazdasági, technikai kifejezések tárházát gazdagítják: hivatal, hitel, kivitel, behozatal, tétel, /rádió-/ vétel.

2.32. -ÉK Legtöbbször tárgyas igei alapszóból képez a cselekvés eredményét, vagy eszközét jelölő főneveket:

1/ A cselekvés eredményét jelöli: keverék, teríték,
pótlék, vagdalék.

Tárgyatlan igei alapszón is szerepelhet: hasadék,
származék, vegyülék, kellék.

2/ A cselekvés eszközét jelöli: boríték, támaszték, játék /játékszer/, festék.

Névszói alapszón: nehezék.

3/ Jelentheti magát a cselekvést is: "Elmerült a játékban."

2.33. -DÉK, -ADÉK, -EDÉK Mind tárgyas, mind tárgyatlan igei alapszóhoz járulhat, jelentése legtöbbször a cselekvés eredménye:

a/ Tárgyas igei alapszón: fonadék, szüredék

b/ Tárgyatlan igei alapszón: váladék, folyadék, jövedék

Gyűjtő jelentésárnyalata is lehet: nemzedék,
hulladék, söpredék.

A cselekvés eszközét jelenti a lövedék szóban.

2.34. -LÉK, -ALÉK, -ELÉK Többnyire tárgyas igéken fordul elő és a cselekvés eredményét jelöli: moslék, toldalék, főzelék, adalék, töltelék.

Tárgyatlan igén is található: függelék, jutalék.

A cselekvés eszközét is jelentheti: kötelék.

Gyűjtő jelentésárnyalata van a hordalék szóban.

Számnévi alapszóhoz is járulhat és az alapszóban megnevezett mennyiséghez viszonyított részarányt fejez ki: százalék, ezrelék.

2.35. -TÉK, /-ATÉK, -ETÉK/ Főleg tárgyas igei alapszóhoz kapcsolódik és a cselekvés tárgyát: hagyaték, vagy eszközét: mérték jelöli.

2.36. -OMÁS Tárgyas és tárgyatlan igei alapszóhoz járulhat és jelölheti a cselekvés tárgyát: vallomás, vagy helyét: állomás.

2.37. -ÁL, -ÉL, -AL, -EL Főleg tárgyas igékhez járul és a cselekvés eredményét jelöli: fonál, födél, vonal.
Tárgyatlan igéhez is kapcsolódhat: halál.

2.38. -ÁLY, -ÉLY Mind tárgyas, mind tárgyatlan igei alapszóhoz kapcsolódhat és jelölhet eszközt: akadály, tartály, eredményt: szegély, fekély.
Néha magát a történést, a jelenséget jelöli: apály, dagály.
Elvont jelentésben is állhat: akadály.

2.39. -ÁNY, -ÉNY Általában tárgyas igei alapszóhoz járul és a cselekvés eszközét jelöli: nyitány, tartány, tény, vény.

2.40. -ASZ, -ESZ Inkább csak improduktív igei töveken található: támasz, eresz.

2.41. Végezzük el az olasz és a magyar képzők funkcionális összehasonlítását ebben az esetben is.

O L A S Z

Képző	Funk. szám	Funkció	Példa
-ANTA, -ENTE	1	v N	recipiente
-AIO, -ARIO	1	n N	granaio
-IERE, -IERA	1	n N	cadeliere
-INA	1	n N	morfina
-TORE, -SORE	1	v N	trattore
-TRICE	1	v N	lavatrice
-ACOLO, -ACCHIO, -AGLIO	1	v N	cenacolo
-ERIA	1	n N	latteria
-ETO	1	n N	pineto
-ILE	1	n N	ovile
-TORIO, -TOIO/A; -SOIO	1	v N	sanatorio
-IVO, -IO	2	v N	distintivo
		n N	solatio
-ATA, -UTA, -LTA	2	v N	entrata
		n N	balconata
Képzők száma:13	15		

M A G Y A R

Képző	Funkció szám	Funkció	Példa
-Ó, -Ő	1	v → N	vasaló
-DA, DE, /ODA, -ÖDE/	2	v → N n → N	uszoda bölcsőde
-ÁS, -ÉS	1	v → N	kerítés
-DALOM, -DELEM, /-ODALOM -ADALOM, -EDELEM/	1	v → N	irodalom
-AT, -ET	1	v → N	burkolat
-MÁNY, -MÉNY /-OMÁNY, -EMÉNY/	1	v → N	festmény
-VÁNY, -VÉNY /OVÁNY, -EVÉNY/	1	v → N	ásvány
-TYÚ, -TYŰ /-ATTYÚ, -ETTYŰ/	1	v → N	billentyű
-S, /-AS, -OS, -ES, -ÖS/	1	n → N	fenyves
-ÓKA, -ŐKE	1	v → N	nyalóka
-T, -TT	1	v → N	tét
-ZAT, -ZET	1	n → N	kőzet
-LAT, -LET	1	n → N	bérlet
-ALOM, -ELEM	1	v → N	élelem
-TAL, -TEL	1	v → N	ital
-ÉK	2	v → N a → N	boríték nehezék
-DÉK /-ADÉK, -EDÉK/	1	v → N	váladék

Képző.	Funk. szám	Funkció	Példa
-LÉK, /-ALÉK, -ELÉK/	1	v N	moslék
-TÉK, /-ATEK, -ETÉK/	1	v N	mérték
-OMÁS	1	v N	állomás
-ÁL, -ÉL, -AL, -EL	1	v N	fonál
-ÁLY, -ÉLY	1	v N	akadály
-ÁNY, -ÉNY	1	v N	nyitány
-ASZ, -ESZ	1	v N	támasz
Képzők száma: 24	26		

A 13 olasz és a 24 magyar képző 15, illetve 26 funkciót tölt be. Ez azt mutatja, hogy mindkét nyelv esetében mindössze 2-2 olyan képző van, amely kettős funkció végzésére alkalmas, a többi általában csak 1-1 funkciót tölt be.

A táblázatba foglalt képzők adatainak elemzése alapján azt kell megállapítanunk, hogy ebben a képzőcsoportban a magyar nyelv határozott, erős divergenciát mutat az olaszhoz képest mind a funkciók, mind a képzők számának tekintetében.

Ha a képzési alapszót vizsgáljuk meg, akkor azt láthatjuk, hogy az olasz nyelvben az alapszó 7 esetben ige, 8-ban névszó. A magyar képzők esetében 21 esetben történik a kiindulás igei alapszóból, és csak 5 esetben névszóból.

Olasz			Magyar		
Alapszó:	igei	névszói	Alapszó:	igei	névszói
15	7	8	26	21	5
%	47 %	53 %	%	81%	19 %

Ezek a számok azt mutatják, hogy a magyar nyelv majdnem kétszer annyiszor indul ki igei alapszóból, mint az olasz, az olasz nyelv viszont a névszói alapszóból való kiindulásban jelentősen megelőzi a magyart, Ezek az adatok is erősítik a magyar nyelv igei jellegére vonatkozó megállapításokat.

2.42. Az olasz és a magyar képzők egymásnak való megfeleléséről ugyanazt mondhatjuk, amit a nomen agentis képzőinek esetében már elmondtunk /lásd 1.25/.

III.

3.1. A főnévképzők harmadik csoportjában a gyűjtőnevek képzőivel foglalkozunk. A gyűjtőnevek az eddig tárgyalt mindkét csoportban megtalálhatók. Azoknak a képzőknek a tárgyalása során, amelyeknek másodlagosan gyűjtő árnyalatuk is volt, erre rámutattunk /2.10, 2.25, 2.28, 2.33, 2.34/. Most azokat a képzőket fogjuk sorra venni, amelyeknek elsődleges jelentése a kollektív, gyűjtő értelem.

A.

3.2. -AGLIA A latin -ALIA tulajdonképpen az -ALIS végű melléknevek többes semleges végződése. A klasszikus latin is használta kollektív értelemben, főleg a több napon át tartó ünnepek, vagy ünnepélysorozatok jelölésére: SATURNALIA, LUPERCALIA. A vulgáris latin pedig már képzőszerűen használta: BATTUALIA vagy BATTALIA, MINUTALIA. Mint általában a kollektív értelem mellett mindig, itt is jelentkezik bizonyos pejoratív hangulat: a BATTALIA a rendetlen verekedést, a zűrzavaros küzdelmet jelölte a klasszikus fegyelemmel vívott BELLUM-mal szemben.

Az olasz nyelv is ugyanilyen, tehát legtöbbször pejoratív árnyalatú gyűjtő értelemben folytatja ezt a denominális képzőt -AGLIA formában: ciurmaglia, plebaglia, ragazzaglia, ladronaglia, canaglia.

Vannak azonban olyan derivátumok is, amelyekben a pejoratív árnyalat nem jelentkezik: a boscaglia nem pejoratív a bosco-val szemben, a muraglia pedig fokozó, nagyító értelmű a muro-val szemben.

3.3. -IGLIA A latin -ILIS végű melléknevek többes semlegese viszont -ILIA /UTENSILIA, MIRABILIA, SUOVETAURILIA stb./. Ez a végződés is az -ALIA pályafutásához hasonlóan képzővé lett. A derivátumok itt is kollektív-pejoratív értelemben jelennek meg: fanghiglia, mondiglia, poltiglia, brodiglia stb. Ezzel a képzővel keletkezett a stoviglie [plur. femm. a stoviglia /<TESTUALIA/-ból], az első szótag haplológias elhagyásával: queste testoviglie → queste stoviglie.

3.4. Ahogyan az olasz nyelv a latin -A végződésű többes semlegeseket általában egyes számú nőneműeknek sorolja be /pecora/, úgy az -AGLIA, -IGLIA képzős főnevek is nőnemű egyes számnak tekintendők és eszerint képezik a többes számot: canaglia-canaglie, mondiglia-mondiglie. Csak kivételesen fordul elő, hogy a braccio-braccia mintájára létrejön a fondiglio egyes számú alak, és ennek a többese szabályosan fondigli.¹⁸

3.5. -UGLIO A harmadik képző ebben a jelentésben szintén a latin -ULIA végződés folytatása: FABULIS → FABULIA.

Eltérően az előző kettőtől az -UGLIO mindig himnemű: cespuglio, rimasuglio, avanzuglio, miscuglio stb.

3.6. -AME A következő három képző az -AMEN, -IMEN, -UMEN latin főnévi végzések folytatása.

Az -AMEN képzővel a latin deverbális főneveket képzett: CERTAMEN, SPECTAMEN. A képző az -ARE végződésű igékhez járult. Később azonban denominális jellegűvé vált és főnevekhez is kapcsolódott: CALCEAMEN, LATERAMEN.¹⁹ Ebben a vonatkozásban már nem elvont cselekvést jelölt, hanem gyűjtő értelmet vett fel: CALCEAMEN = lábbeli, LATERAMEN = téglákból épült építmény. Ez utóbbi, tehát gyűjtő értelmet vette át az olasz nyelv: bestiame, ferrame, fogliame, fruttame, pollame, ossame, contadiname, salame, letame.

3.7. **-IME** Az -IMEN képző is a latinban eredetileg deverbális nomenképző volt: MUNIMEN, REGIMEN. Ebben az esetben is a képző később denominálissá vált, az olasz pedig kollektív értelemben folytatta és szinte kizárólag mezőgazdasági jelentésekben specializálta: concime, grassime, mancime, fondime, pastime, mangime, becchime.

3.8. **-UME** A latin -UMEN/LEGUMEN, ACUMEN/ folytatása. Az előző két képzőhöz hasonlóan az olaszban denominális képzőként gyűjtő értelmű, többnyire pejoratív árnyalatú főnevek képzésére szolgál: pagliume, fogliume, nerume, sudiciume, sozzume, pattume.
A pejoratív árnyalat azonban nem jelenik meg mindig: salume, legume.

3.9. **-ERIA** E denominális képző eredetét, történeti kialakulását már láttuk /2.9/. Akkor a képző konkrét /helyiség/ jelentését elemeztük, most gyűjtő jelentését vizsgáljuk.

A két jelentés /helyiség, gyűjtő/ néha ugyanabban a derivátumban jelentkezhethet: libreria = 1/ könyvesbolt

2/ könyvgyűjtemény

A továbbiakban találkozni fogunk elvont jelentésű főneveket képző funkcióval is. Ez a két jelentés /gyűjtő, elvont/ is néha ugyanabban a szóban jelentkezhethet: ladroneria = 1/ rablások sorozata 2/ valakinek a rabló volta.

Tisztán gyűjtő jelentésű derivátumok: biancheria, argenteria. Kollektívát jelöl: fanteria, artiglieria.

3.10. -ESCA Ennek a képzőnek az eredete a latin -ISCUS melléknévképzőre nyúlik vissza. Eredeti jelentése a latinban: etnikai hovatartozás, főleg keleti népekhez való tartozás: SYRISCUS, THRECISCUS.²⁰ Ez a "valamihez tartozás" jelentés él tovább az olasz származékokban is: bambinesco, cavalleresco stb.

Nőnemű alakban és főnévi értelemben gyűjtő jelentése van: scolaresca, soldatesca. Ez utóbbiban még pejoratív árnyalat is érezhető.

B.

3.11. -SÁG, -SÉG /-ASÁG, -ESÉG/ Igen gyakori és termékeny magyar nomenképző. Elsődleges funkciója elvont főnevek képzése /lásd 4.34/. Emellett azonban a legproduktívabb gyűjtőnévképző is: fiatalság, hallgatóság, zöltség, katona-ság, hegység, erdőség /az utóbbi két példában fokozó-nagyító mellékjelentése is van/

3.12. -ÉK Nagyon gyakori és termékeny képző, jelentése kizárólagosan gyűjtő, összefoglaló értelmű, az alapszóban megjelölt személyhez tartozókat jelenti. Csak személyt jelentő tulajdon-, vagy köznevekhez járul: Szabóék, Laciék, /a/ tanítóék, /az/ öcsémék stb.

Maga a képző a harmadik személyű birtokosrag /-é/ és a többesjel /-k/ összetétele, ezért a derivátumok többes értelmű főnevek. Annak ellenére, hogy "rag+jel"-ről van szó,

mégis önálló képzőnek tekintjük, mert nagyobb mértékben módosítja az alapszó jelentését, mint a jelek és ragok. Mászt jelent a tanítók /több tanító/ és egészen mást a tanítóék, mert ez utóbbi egy meghatározott tanítóra és családtagjaira vonatkozik.

Az olasz nyelvben ilyen jelentésű képző nem létezik, a magyar kifejezésnek megközelítően a casa vagy famiglia szavakkal való körülírás felel meg. Pl. Bianchiék = Casa Bianchi, vagy Famiglia Bianchi.

3.13. -NEMŰ Tulajdonképpen összetételi utótag volt, de funkciója alapján ma már a képzők közé sorolható. Jelentése gyűjtő értelmű, az alapszóban megjelölt közös tulajdonsággal, rendeltetéssel bíró dolgok összefoglaló megnevezése: fehérenemű, papírnemű, ágynemű, ruhanemű stb.

3.14. A gyűjtő jelentésű képzők funkcionális összehasonlító táblázata:

OLASZ

Képző.	Funk. száma	Funkció	Példa
-AGLIA	1	$n \longrightarrow N$	boscaglia
-IGLIA	2	$n \longrightarrow N$ $a \longrightarrow N$	fanghiglia mondiglia
-UGLIO	2	$n \longrightarrow N$ $v \longrightarrow N$	cespuglio avanzuglio
-AME	1	$n \longrightarrow N$	bestiame
-IME	2	$a \longrightarrow N$ $v \longrightarrow N$	grassime mangime
-UME	2	$n \longrightarrow N$ $a \longrightarrow N$	salume sudiciume

Képző	Funkc. száma	Funkció	Példa
-ERIA	2	$a \rightarrow N$ $n \rightarrow N$	biancheria argenteria
-ESCA	1	$n \rightarrow N$	soldatesca
Képző: 8	13		

MAGYAR

Képző	Funkc. száma	Funkció	Példa
-SÁG, -SÉG /-ASÁG, -ESÉG	2	$n \rightarrow N$ $a \rightarrow N$	katonaság zöltség
-ÉK	2	$np \rightarrow N$ $n \rightarrow N$	Szabóék tanítóék
-NEMŰ	2	$n \rightarrow N$ $a \rightarrow N$	ágy nemű fehérenemű
Képző: 3	6		

A 3 magyar képzővel szemben 8 olasz képző áll. Ez a tény azt bizonyítja, hogy az olasz nyelv sokkal inkább érzi szükségességét a gyűjtő jelentésű főneveknek, mint a magyar.

Ebben a képzőcsoportban tehát az olasz nyelv divergens a magyarhoz viszonyítva.

A felsorolt 8 olasz képző közül 7 kizárólagosan a gyűjtőnevek képzésére szolgál /egyedül az -ERIA-nak van a cselekvés he-

lyét /oreficeria/, vagy elvont tulajdonságot /vigliaccheria/ kifejező jelentése is/. A 3 magyar képző közül csak kettőnek egyedüli funkciója a gyűjtőnevek képzése, a -SÁG, -SÉG-nek funkciója az elvont főnevek képzése /szépség, okosság stb./ is. A gyűjtőnévképző mindkét nyelvben elsősorban denominális; a magyarban az összes funkció névszói alapszóból indul, az olaszban is a 13 eset közül csak 2-ben történik az indulás igei alapszóból.

IV.

4.1. A főnévképzőknek most azt a gazdag csoportját vesszük sorra, amely az elvont /absztrakt/ nevek képzésére szolgál.

A.

-AGGINE Ez a képző a latin -AGO /-AGINIS/ főnévképző olasz folytatása. A latinban elsősorban növénynevek alkotására szolgált: PLANTAGO, CAPRAGO. /Már ebben a fázisban is feltételezhető bizonyos tulajdonságok elvonása alapján való elnevezés./ Ezek a növénynevek tovább élnek az olaszban is: piantaggine, capraggine.

Az olaszban azonban más funkciót kapott az -AGGINE képző.

- 1/ Főként deadjektívális derivátumokat képez, amelyek jelentése az alapszó által jelölt absztrakt tulajdonság: cecaggine, sordaggine, sfacciataggine, balordaggine, testardaggine, dabbenaggine.

2/ Képezhet denominális derivátumokat is: asinaggine,
pecoraggine, buffonaggine, fanciullaggine.

3/ S végül deverbális derivátumokat is hozhat létre:
dimenticaggine, cascaggine.

Rohlfis szerint az -AGGINE képzős elvont főnevek és a más képzőkkel alkotott /-anza, -ezza/ hasonló jelentésű főnevek közt az a különbség, hogy az előbbieket állandó tulajdonságot jelölnek /dimenticaggine, sfacciataggine/, míg az utóbbiak csak rövid ideig tartó, átmeneti állapotot/ dimenticanza, sfacciatezza/.²¹

Rohlfis megállapításához még azt fűzhetjük hozzá, hogy az -AGGINE képzőnek mindig bizonyos pejoratív árnyalata is van, hiszen általában fizikai vagy szellemi defektust jelöl. Még az első pillanatra kivételnek látszó dabbenaggine főnév is tulajdonképpen olyan értelemben jelent "jóravalóságot", mint "mamlaszság", "együgyűség".

4.2. -IGGINE, /-IGINE Az -AGGINE képző variánsa, igen ritka. Néhány betegség és testi fogyatékoság nevében találjuk meg: impetiggine, serpiggine, lentiggine.

4.3. -AGGIO A modern olasz nyelv viszonylagosan produktív képzője. Ez a képző a középkor folyamán a francia nyelvből /AGE/ került át az olaszba. Eredete a latin -ATICUS melléknévképzőre vezethető vissza /SELVATICUS/.

A latin -ATICUS két úton jött át az olaszba: az egyik a közvetlen út, s ekkor megmaradt denominális melléknévképző funkciója: selvatico /lásd a melléknév képzőinél/; a másik út a francia közvetítés, s ekkor mint denominális főnév-

képző jelenik meg: selvaggio. A selvaggio és a formaggio /CASEUS FORMATICUS/ jól őrzik a hajdani melléknévképző funkció emlékét.

Az olasz nyelvben az -AGGIO képzős főnevek két csoportba oszthatók:

- 1/ Az első csoportba azok a főnevek tartoznak, amelyeket az olasz mint teljes szókat vett át a franciából: villaggio /village/, coraggio /courage/, personaggio /personnage/, messaggio /message/, omaggio /hommage/, formaggio /fromage/ stb.
- 2/ Az azonos képzővel alkotott idegen szavak átvétele jó előkészítője magának a képző átvételének. Így ~~az~~ után a középkortól a mai napig tartó nyelvi fejlődés folyamán a képző önálló átvétele is megtörtént, méghozzá új, deverbális funkcióban. A modern olasz nyelvben számos technikai kifejezés jött létre a deverbális -AGGIO révén: lavaggio, ingrassaggio, montaggio, pilotaggio, atterraggio, salvataggio, ancoraggio.

Bár ritkán, de előfordul a denominális képzés is: voltaggio, metraggio.

Az absztrakt jelentés konkretizálódik: ingranaggio.

Nem ritka jelenség a nyelvek életében a konkrét-absztrakt-konkrét körforgás. /A jelenség bizonyos tekintetben hasonló a kölcsönszók esetében előforduló "Rückwanderung"-hoz./ A konkrét cselekvést jelentő igéből /varni/ létrejön az elvont főnév: varrás; /"a varrás rontja a szemet"/, majd az elvont főnév ismét konkrét jelentést nyer: "a varrás felfeslett". A konkrét fog /"fáj a fogam"/ főnévből

létrejön az elvont fogászat /"fogászatból jelesre vizsgázott"/, majd ez ismét konkretizálódhat: az SZTK Rendelőintézetben az egyik ajtón ez a felirat olvasható: Fogászat de. 8-12-ig.

A konkrét francia igét, /engraner/, amelynek tulajdonképpeni jelentése "gabonát önteni a malom garatjára" az olasz már "összeilleszteni", "egymásba illeszteni" jelentésben veszi át /ingranare/. Ebből képezi az elvont főnevet "összekapcsolódás" értelemben, majd ez ismét konkrét technikai jelentést nyer: ingranaggio = fogaskerékrendszer, fogaskerék.²²

4.4. Az -aggio végződésű főnevekben nem az -AGGIO képző variánsa található; ezek a főnevek elvonás útján keletkeztek képző nélkül a megfelelő igéből: parcheggiare → parcheggio.

4.5. -AIA Igen ritkán a denominális -AIO képző / mint nomen agentis képző: 1.5., mint konkrét főnévképző: 2.3/ nőnemű alakja melléknévből elvont főnevet képezhet: vecchio → vecchiaia.

4.6. -ANZA, -ENZA Ezek az eredetileg deverbális nomenképzők a latin -ANTIA, -ENTIA összetett képzőkből származnak. A latinban az -IA képző segítségével elvont főneveket lehetett képezni az igék participium praesens tövéből:

ABUNDARE	→	ABUNDANT-	→	ABUNDANTIA
IGNORARE	→	IGNORANT-	→	IGNORANTIA
CREDERE	→	CREDENT-	→	CREDENTIA
NEGLIGERE	→	NEGLIGENT-	→	NEGLIGENTIA

Mint ahogy a későbbi latinban a participium praesens egyre inkább elválik az igétől, és egyre inkább melléknévvé válik, másrészt a fonetikai fejlődés az -IA képző i-jét szemivokálissá redukálja és az előtte álló mássalhangzót palatalizálja, az -IA képző felismerhetetlenné válik, a nyelvi tudat az egész szegmentumot érzi képzőnek: -ANTIA, -ENTIA;

Az olaszban a képző alakja -ANZA, -ENZA lesz, és rendkívül produktív, különösen az irodalomnak a még provánszi hatás alatt álló első korszakában: amanza, fidenza, placenza, sembianza, viltanza stb.

A modern olaszban a képző elsősorban deverbális. Mint ahogy azonban a kiindulásul szolgáló participio presente egyre közelebb kerül a melléknemekhez, sok esetben melléknévvé is válik, így az -ANZA, -ENZA képző is felveszi a deadjektivális, majd denominális funkciót.

A derivátumok négy csoportra oszthatók.²³

1/ A képzési "vonalban" megtalálható az ige, a melléknévi igenév és a derivátum:

abbondare	→	abbondante	→	abbondanza
potere	→	potente	→	potenza

2/ Megtalálható az ige, de melléknévi igeneve nincs, vagy nem használatos:

sperare	→	[sperante]	→	speranza
sostare	→	[sostante]	→	sostanza
sentire	→	[sentente]	→	sentenza
vertere	→	[vertente]	→	vertenza

3/ Megtalálható a melléknévi igenév /melléknév/, de nincs megfelelő ige:

_____	assente	—————→	assenza
_____	presente	—————→	presenza
_____	clemente	—————→	clemenza
_____	elegante	—————→	eleganza

4/ A képzési alap főnév, vagy nem melléknévi igenévből származó melléknév:

viltà	—————→	viltanza /it.ant./
padrone	—————→	padronanza
cittadino	—————→	cittadinanza
lontano	—————→	lontananza
scemo	—————→	scemenza

A derivátumok jelentése konkrétta is válhat, főleg azokban az esetekben, amelyekben a derivátum már elveszti szemantikai kapcsolatát az alapszóval: stanza, credenza /pohárszék, "kredenc"/. A mai nyelvi tudat ezeket a főneveket már nem is érzi képzett szavaknak. A credenza főnév "pohárszék, szekrény" értelemben már annyira eltávolodott szemantikailag a credere igétől, hogy talán nem lesz hiábavaló néhány szóban magyarázatot fűzni ehhez az új, konkrét jelentéshez. Ennek az új jelentésnek gyökere a dare la credenza kifejezéshez nyúlik vissza, ami annyit jelentett: "hitet tenni rá", "bizonyosságot adni róla", és azokból a régi időkből származik, amikor az uralkodók, főurak étkezésénél egy előkóstolónak bizonyosságot kellett adni arról, hogy az étel nincs megmérgezve, azátal hogy megkóstolta, mielőtt az úrnak felszolgálták. Innen van az, hogy credenza-nak kezdték nevezni

azt a szekrényt is, amelybe az ételes edényeket, evőeszközöket elzárták, nehogy valaki hozzáférhessen, és mérget helyezzen el bennük.²⁴

4.7. -ATA, -UTA, -ITA E képző eredetével és konkrét főnévképző szerepével már foglalkoztunk./2.16/ Most elvont jelentéseit elemezzük.

- 1/ Magát az elvont cselekvést jelöli bizonyos befejezett árnyalattal: telefonata, passeggiata, leccata, battuta, seduta, caduta, dormita, schiarita.
- 2/ Jelenthet ütést, csapást, döfést bizonyos mozzanatos árnyalattal: coltellata, pugnalata, fucilata, bastonata,
- 3/ Jelenthet mértéket: cucchiaiata, manciata, forcata, boccata.
- 4/ Jelenthet időt, időszakot: mattinata, giornata, serata, annata.

Az 1-2 jelentésben deverbális, a 3-4 jelentésben denominális.

A leggyakoribb az -ATA, minthogy az -ARE végződésű igék a gyakoriságot illetően hatalmas fölényben vannak a másik két csoporttal szemben. Sőt, az -ATA képző olyan erős irradiációval rendelkezik, hogy más csoportú igékből is képezhet főnevet: risata < ridere. Ugyancsak ritkábban fordul elő, de megtalálható a "rendhagyó" participio passatóból alkotott főnév is: condotta, ripresa, difesa, offesa, offerta, risposta stb.

Néha már elavult, ma már nem használatos igéből jött létre a főnév, amely viszont ma igen aktív tagja a szókészletnek: gita < / gire/.

4.8. -ATO, -ITO, -ITO/A Ez a három deverbális absztrakta nomenképző szintén az igék participio passatójával függ össze. A derivátumok két csoportra oszthatók:

1/ Az -ATO, -ITO képzős főnevek tulajdonképpen egybeesnek a participio passatóval. Az első az -ARE végződésű /latin I. konjugációs/ igékből, a másik az -IRE végződésű / latin IV. konjugációs/ igékből képez elvont főneveket. Legtöbbször állatok, csecsemők hangadását jelöli: ululato, muggito, ruggito, vagito. Ez a képzésmód minden változtatás nélkül a latin képzés folytatása: ULULATUS, -US; MUGITUS, -US stb.

2/ Az -ITO/A képzős főnevek létrejöttének olyan latin igék szolgáltak alapul, mint

SONARE	→	SÓNITUS
PREMERE	→	PRÉMITUS

A főnév képzésére megmarad ez a forma: sónito, frèmito, míg a participio passato a beszélt nyelv hatására analógiásan sonato, fremuto lesz. Így tehát a participio passato és a főnév képzésére szolgáló -ITO elkülönülnek. Ezzel azután megnyílt a lehetőség az -ITO képző kiterjesztésére és olyan derivátumok alkotására, mint battito, lascito, prestito, gettito stb. Megjelennek a nőnemű alakok is: nascita, crescita, vendita, cernita.

4.9. -ATO, -ADO A latinban az -ATUS képző a IV. deklinációhoz tartozó főnevek alkotására szolgált. Jellege denominális volt és főként hivatalos méltóságok jelölésére szolgált: MAGISTRATUS, SENATUS, PONTIFICATUS, COSULATUS.

Olaszban a képző két alakban folytatódik:

1/ -ATO: pontificato, ducato, magistrato, vescovato, padronato, consolato, decanato, rettorato.

A jelentés konkrétta válhat, amennyiben konzuli, dékáni, rektori hivatal, hivatali helyiséget jelöl.

2/ -ADO: Néhány esetben északi hatásra a zöngésedés győzött: vescovado, contado, /eredetileg egy gróf alá tartozó hűbéri birtok, ma: környék, város körüli telep./

4.10. -IZIA, -IGIA, -EZZA A latinban az egyik legproduktívabb deadjektivális absztrakt nomenképző az -ITIA volt:

PIGER	—————→	PIGRITIA
AVARUS	—————→	AVARITIA
LAETUS	—————→	LAETITIA
IUSTUS	—————→	IUSTITIA

Ez a képző az olaszban három alakban él tovább:

1/ -IZIA, a latin képző egyenes folytatása, forma
dotta: pigrizia, avarizia, letizia, giustizia, amicizia.

2/ -IGIA, az előbbinek fonetikailag eltérő variánsa.

A latin -TI- szótag az olaszban kétféle alakban jelentkezhethet: -Ġ-, amely általában a nem toszkán fejlődés útja, és -ZZ-, amely a népi fejlődés eredménye.

PRETIUM	→ <u>pregio</u>	PALATIUM	→ <u>palagio</u>
	→ <u>prezzo</u>		→ <u>palazzo</u>

Igy jönnek létre a cupidigia, franchigia, codardigia, ingordigia stb. alakok.

3/ -EZZA. Az előbb mondottakból következik, hogy ez a forma popolare: bellezza, altezza, bassezza, chiarezza, giustezza, ebrezza, gentilezza, tristezza.

Az olasz nyelv története során igen sokszor ugyanazon alapszóból különböző képzéssel különböző származékokat képeztek, amelyek mind a mai napig "békésen élnek egymás mellett", azaz lényeges eltérés nincs a jelentésükben, legfeljebb hangulati, stilisztikai különbségek lehetségesek.

<u>giustezza</u>	_____	<u>giustizia</u>
<u>lietezza</u>	_____	<u>letizia</u>
<u>pigrezza</u>	_____	<u>pigrizia</u>
<u>alterezza</u>	_____	<u>alterigia</u>
<u>franchezza</u>	_____	<u>franchigia</u>
<u>gentilezza</u>	_____	<u>gentiligia</u>

Természetesen a kettős alakok nem szabadon és nem minden esetben alkothatók. Pl. amicizia kizárólagosan ebben a formában létezik -izia képzővel, és nincs se *[amichezza], se *[amichigia] alak. Vagy a bellezza mellett sem élnek *[belli-

zia] vagy *[belligia] alakok. A cupidigia is egyedülálló alak, és nincs se *[cupidezza], se *[cupidizia].

4.11. -ERÌA E denominális képző eredetét és konkrét jelentését már vizsgáltuk /2.9/, és foglalkoztunk gyűjtő jelentésével is /3.9/. Most elvont jelentésű derivátumait elemezzük. Szinte valamennyi absztrakt derivátuma pejoratív árnyalatot hordoz: porcheria, fiorentineria, petrarcheria, franceseria stb.

4.12. ÌIA, -ÌA Látszólag csak a hangsúlyban eltérő, valójában azonban két teljesen különböző eredetű képzőről van szó.

Az ÌIA képző a latinban nagyon produktív deadjektívális nomenképzőnek a folytatása: AUDACIA, EFFICACIA, CLEMENTIA, ANGUSTIA, VERECUNDIA. Lehet denominális is: MILITIA.

Az -ÌA képző viszont görög eredetű: *σοφία, δικία*. De már a latin korszakban az irodalmi és tudós körökben nagy számú görög szót vettek át, és ezeket akkor még a latin hangsúlyozás alá rendelték:

φιλοσοφία → PHILOSOPHIA
ἐκκλησία → ECCLESIA

De azokban a szavakban, amelyekben a beszélt nyelv a latinos hangsúlyt alkalmazta, a műveltebb körök megőrizték az eredeti görögös hangsúlyt: PHILOSOPHÌA, ASTROLOGÌA. Így azután fokozatosan és ingadozásokon keresztül meghonosodott a latin nyelvterületen az -ÌA képző is.

A mai olasz nyelvben mindkét képző derivátumai szép számmal találhatók mind deadjektívális, mind denominális funkcióban.

1/ -IA képzősök: miseria, copia, inedia, astuzia, milizia.

A hangsúlytalan i fonetikai változásai következtében a képző és az alapszó úgy összeolvadnak, hogy a származékszónak már nem ismerhető fel derivátum volta, hanem egyszerű szóként él a nyelvi tudatban:

angoscia < ANGUSTIA, clemenza < CLEMENTIA,

vergogna < VERECUNDIA.

Földrajzi nevek: Italia, Germania, Spagna, Gallia,
Francia

2/ -IA képzősök: cortesia, allegria, villania, maestria,
pazzia, follia, gelosia, borghesia,
signoria.

Földrajzi nevek: Romania, Bulgaria, Turchia, Albania,
Ungheria.

Konkretizált jelentésben állnak: trattoria < trattore
tintoria < tintore

4.13. -TÀ, -ITÀ, -ETÀ A latin a -TAS képzőt igen

gyakran használta deadjektívális absztrakt főnevek képzésére. A vulgáris latinban ennek függő esete, a -TATE alak szerepelt.

NOVUS	→	NOVITAS,	NOVITATE
BREVIS	→	BREVIAS,	BREVITATE
HONESTUS	→	HONESTAS,	HONESTATE
PAUPER	→	PAUPERTAS,	PAUPERTATE
VARIUS	→	VARIETAS,	VARIETATE

Nem tisztázható egyértelműen a -TATE előtt álló magánhangzó szerepe. A BREVITATE esetében úgy tűnik, hogy az alapszóhoz tartozik. Nem mondható ez azonban a NOVITATE esetében, amikor is úgy tűnik, mintha inkább a képzőhöz tartozna.

Legalábbis, ha az olasz nyelv szempontjából vizsgáljuk a kérdést, azt kell mondanunk, hogy az i a képzőhöz tartozik:

san   ↗ o
          ↘ ità

cast   ↗ o
          ↘ ità

Ugyancsak külön figyelmet érdemel a VARIETAS típusú főneveknél a -TAS-t megelőző e szerepe. Az olasz nyelv szempontjából kiindulva ezt is a képzőhöz kell sorolnunk:

vari   ↗ o
          ↘ età

Ezért kellett végül arra a megállapításra jutnunk, hogy a latin -TAS képző az olaszban három variánsban él tovább: -TÀ /povertà/, -ITÀ / sanità/, -ETÀ /arietà/.

Ezek szerint a derivátumok is három csoportba oszthatók: 1/ -TÀ képzősök. Ez a csoport két alaps csoportból áll:

a/ olyan derivátumokból, amelyeknél sem a latinban, sem az olaszban nem előzte meg i a képzőt: libertà /LIBERTATE/, povertà /PAUPERTATE/, onestà /HONESTATE/, volontà /VOLUNTATE/

b/ olyan derivátumokból, amelyeknél a latinban megvolt az i, de az olaszban kiesett: nobiltà /NOBILITATE/ fedeltà /FIDELITATE/, bontà /BONITATE/, beltà /BELLITATE/

2 / -ITÀ képzősök. Ezeknél mind a latinban, mind az olaszban megtalálható az i: novità /NOVITATE/, sanità /SANITATE/, castità /CASTITATE/, purità /PURITATE/, umanità /HUMANITATE/, brevità /BREVITATE/, carità /CARITATE/.

3/ -ETÀ képzősök. Ezek a származékok mind a lingua dotta szókincséhez tartoznak, következésképp minden esetben megőrizték a latinban megtalálható e-t: varietà /VARIETATE/, proprietà /PROPRIETATE/, serietà /SERIETATE/, sazietà /SATIETATE/.

A három képzővariáns közül a legproduktívabb az -ITÀ típus, a mai olasz nyelv igen sok esetben használja deadjektívális főnévképzésre: continuità, facilità, instancabilità, puntualità, oggettività, viscosità, vivacità, unità, maturità, immaturità, imbecillità, imprevedibilità.

4.14. Az idézett példák a modern olasz nyelvből valók. A régi olasz nyelvben azonban még a latin nyelvhez közelebb álló -ITADE képző szerepelt /sanitade, bontade/. Ennek a latinos alakú képzőnek a mai formára való átalakulását a haplológias szótagkiesés eredményezte.²⁵ Pl. az ilyen szerkezetben, mint cittade de Roma /complemento di denominazione/ a két "de" szótag közül az egyiknek ki kellett esnie:

citta/de/

/ de/ Roma = cittaderoma

ehhez hasonló: past/a/

/ a/sciutta = pastasciutta

Mint hogy a szerkezet értelméhez feltétlenül szükséges volt a prepozíció, az maradt meg, míg a cittade utolsó szótagja kiesett: citta de Roma = città di Roma. Ezért nevezik ezeket a szokat "csonka" szóknak, azaz parole tronche. Mint hogy a tulajdonképpeni desinenza hiányzik, azért ezeknél a főneveknél nincs lehetőség a többes szám jelölésére.

4.15. -ITÙ, -TÙ A latin -TUS képző deadjektivális vagy denominális absztrakt főnevek képzésére szolgált. A vulgáris latinban a függő eset -TUTE volt.

JUVENIS	—————>	JUVENTUS, JUVENTUTE
SERVUS	—————>	SERVITUS, SERVITUTE

Ebből fejlődik ki az olasz -ITÙ, -TÙ képző. Hogy az i-vel kezdődő, vagy az i nélküli képző járul-e az alapszóhoz, azt az alapszó végződése dönti el: -TÙ képző van a gioventù-ban és virtù-ban, mert az alapszó N illetve R végződése és a képző T-je nem kívánja a könnyítő i betoldását. -ITÙ képzőt találunk viszont a schiavitù és servitù származékokban, mert itt VT és RVT mássalhangzótorlódások alakultak volna ki az i nélkül.

Ez a képző nem túl gyakori és csak a lingua dotta használta. Történetileg ebben az esetben is -ITUDE, -TUDE voltak az eredeti alakok, amelyek az előző pontban említett folyamaton /4.14/ keresztül az -ITÀ, -TÀ képzők sorsához hasonlóan alakultak át -ITÙ, -TÙ-vá.

4.16. -ITUDINE A latin deadjektivális nomenképzőnek / -ITUDO, függő eset -ITUDINE/ olasz folytatása.

MAGNUS → MAGNITUDO, MAGNITUDINE

SIMILIS → SIMILITUDO, SIMILITUDINE

Az olasz derivátumok szinte kizárólag a lingua dottá-hoz tartoznak: altitudine, moltitudine, similitudine, certitudine, vicissitudine, attitudine, gratitudine, consuetudine.

4.17. **-ORE** A latinban gyakori volt az -OR képző deverbális absztrakt főnevek képzésére:

AMARE → AMOR

CLAMARE → CLAMOR

TIMERE → TIMOR

DOLERE → DOLOR

Ennek a latin képzőnek az olasz folytatása az -ORE képző és funkciója is ugyanez maradt, mint a latinban: amore, clamore, splendore, sudore, sapore, calore, sentore, bruciore, dolore, és konkrétta vált jelentéssel: tumore.

Az olaszban az eredeti deverbális funkcióhoz deadjektívális is járult: spessore, chiarore, fortore, biancore; a régi olasz nyelvben; dolzore /Dante, Par. XXX. v.42/

4.18. **-URA** A latin az -URA képzőt használta arra, hogy az igék participium perfectumából elvont főneveket képezzen:

COLERE → CULTUS → CULTURA

SEPELIRE → SEPULTUS → SEPULTURA

CENSERE → CENSUS → CENSURA

LEGERE → LECTUS → LECTURA

Minthogy a participium perfectumok is igen sok esetben melléknévvé váltak, így az -URA képző is a deverbális funkció mellett felvette a deadjektivális funkciót is.

A mai olasz nyelvben keletkező derivátumok képzője -ATURA, ha az igei alap -ARE végződésű ige, -ITURA, ha az igei alap -ERE, vagy -IRE végződésű ige. Ezek a képzők az ige jelen idő tövéhez járulnak. /Hasonló jelenséggel találkoztunk már a -TORE, -SORE képzők esetében, lásd 1.9/

Melléknévi alapszón mindig -URA képzőt találunk:

altura, pianura, verdura, bruttura, sozzura

/Valamennyi felsorolt főnév állhat konkrét jelentésben is./

Igen ritka esetben előfordul a denominális képzés is, ilyenkor a képző - ATURA:

ossatura, dentatura, capigliatura /< capello, lényegtelen fonetikai módosulásokkal/. Jelentésük konkretizálódott.

4.19. -ONE, -IONE A latin nyelv az -IO, függő esetben -IONE képzőt is használta deverbális absztrakt főnevek képzésére. Ez a participium perfectum tövéhez járult.

HABITARE → HABITATUS → HABITATIO; függő: HABITATIONE

PUNIRE → PUNITUS → PUNITIO; függő: PUNITIONE

MITTERE → MISSUS → MISSIO; függő: MISSIONE

Minthogy a képző kezdő i-jének sorsa attól függött, hogy a participium perfectum tő milyen mássalhangzóra végződött, ezért az i hol összeolvadt a megelőző mássalhangzóval és eltűnt, hol megmaradt. Ezért véltük helyesnek a képzőt két variánsban megadni: -ONE, -IONE.

A képző és az alapszó találkozási helyén végbemenő fonetikai módosulások következtében az alábbi esetek lehetségesek:

1/ magánhangzó + TIONE > -zzone: STATIONE > stazzone.

Ez a népi fejlődés eredménye. /V.Ö. PALATIUM >

palazzo, PRETIUM > prezzo/

2/ mássalhangzó + TIONE ➤ zone: CANTIONE ➤ canzone,
TENTIONE ➤ tenzone. Szintén népi fejlődés
terméke.

3/ -TIONE ➤ zione: STATIONE ➤ stazione,
LECTIONE ➤ lezione.

Ez a latint követő forma dotta. Igen produktív
a mai olasz nyelvben, különösen a tudományos és
technikai szaknyelvekben: esportazione, importa-
zione, abolizione, costruzione, classificazione,
indicazione, codificazione, comunicazione,
azione, condizione.

4/ -TIONE ➤ gione: STATIONE ➤ stagione,
RATIONE ➤ ragione /V.ö. PALATIUM ➤
palagio, PRETIUM ➤ pregio/

Galloromán eredetű forma, gyakori az olasz-fran-
cia párhuzam:

guarigione	-	guérison
guarnigione	-	garnison
fiénagione	-	fenaison

Olasz példák: piantagione, uccellagione,
carnagione, cacciagione, impiccagione.

5/ -SIONE ➤ gione: PRE/N/SIONE ➤ prigione,
PE/N/SIONE ➤ pigione. Ez szintén galloromán
eredetű.

A 4. és 5. variánsban ne okozzon tévedést az írott
kép: az i-nek csak helyesírási szerepe van, amennyi-
ben az előtte álló g palatális ejtését jelöli.

6/ -SIONE ➤ sione: MISSIONE ➤ missione, EVASIONE ➤ evasione.

Az i megtartásával szintén latinos forma, gyakori a neologizmusokban, és a tudományos nyelvben: sommersione, escursione, espressione, versione, elisione, decisione, passione, secessione, trasmissione, corrosione, estensione.

4.20. -MENTO A latin nyelv a -MENTUM képzőt igékből képzett absztrakt jelentésű főnevek alkotására használta:

HORTARI	→	HORTAMENTUM
IMPEDIRE	→	IMPEDIMENTUM
ARGUERE	→	ARGUMENTUM

Már a latinban is lehetséges volt a jelentések konkretizálása: MONUMENTUM, VESTIMENTUM.

Az olasz nyelv -MENTO alakban folytatja a képzőt és bőségesen alkot vele derivátumokat: andamento, censimento, movimento, avvertimento, accompagnamento, rendimento, ricevimento, sentimento, cambiamento, insegnamento.

A konkrétta válás az olaszban is lehetséges: fondamento, vestimento, monumento, appartamento.

Ennél a képzőnél is problematikus a képzőt megelőző magánhangzó megítélése. Három eset lehetséges pl. az insegnamento megítélésében:

- 1/ Képzési alap: insegn-, képző: -amento
- 2/ Képzési alap: -insegna-, képző: -mento
- 3/ Képzési alap: -insegn-, képző: -mento, a közbeeső -a valami kötőhangszerűség, Y. Malkiel elnevezése

szerint : interfisso.²⁶

Egyik értelmezés sem old meg maradéktalanul minden problémát. Mi Pavao Tekavčić-csal értünk egyet, aki az első értelmezéshez közelítő megoldást javasol:²⁷

-amento a képző az -are végű igék derivátumai esetén

-imento a képző a többi ragozási típushoz tartozó igék derivátumai esetén.

Az olyan főnevek, mint cemento, argomento, monumento csak történeti szempontból tekinthetők derivátumoknak, a mai olasz nyelv szempontjából egyszerűek, és a nyelvi köztudat annak is érzi őket, minthogy az olaszban már nincsenek meg a kiindulásul szolgáló igék /CAEDERE, ARGUERE, MONERE/, tehát nem olasz, hanem latin igék származékairól van szó.

4.21. -ISMO, -ESIMO Már az -ISTA képző tárgyalásakor / 1.12/ tettünk említést a latin -ISMUS képzőről is, amely végeredményben görög eredetű. A mai olasz nyelv két variánst használ. Az egyik a latinos alak: -ISMO /ez a gyakoribb/, a másik a jóval ritkábban előforduló, népi alak: -ESIMO. Néha a két variáns megállhat egymás mellett: umanesimo és umanismo. Más esetekben csakis az egyik variáns lehetséges: socialismo, incantesimo.

Akárcsak az -ISTA képző, úgy az -ISMO is funkciókban igen gazdag, és nagyon sokféle alapszóhoz járulhat:

- 1/ tulajdonnévhez: marxismo, petrarchismo
- 2/ köznévhez : ciclismo, turismo
- 3/ melléknévhez : comunismo, ottimismo
- 4/ igéhez : determinismo

Ma a -MENTO, és -ONE, -IONE után az egyik legproduktívabb absztrakt főnévképző, százszámra lehetne a példákat felsorolni.

Talán azt érdemes megjegyezni, hogy míg az absztrakt főneveknek szinte mindig meg lehet találni a konkrét jelentését is, az -ISMO, -ESIMO képzős főnevek viszont csak elvont jelentésekben használatosak.

Még azt is megjegyezhetjük, hogy nem minden -ISTA-nak van meg az -ISMO párja. Ez főleg a közfőnévi és az igei alapszók esetében fordul elő:

<u>programmista</u>	-
<u>barista</u>	-
<u>dentista</u>	-
<u>apprendista</u>	-
<u>autista</u>	-

Létezik ugyan egy autismo főnév, amely azonban nem autózást, gépkocsin való közlekedést, vagy autósportot jelent, hanem orvosi /pszichiáteri/ szakkifejezést: önközpontúság, kóros lelki állapot, amelyben a beteg kizárólag saját problémáival, önmagával foglalkozik.

Ennek az autismo főnévnek viszont van -ista párja. Az ilyen betegségben szenvedő neve autista, akárcsak a gépkocsi-vezetőé:

<u>auto</u>	<u>autismo</u>
↓	↓
<u>autista</u>	<u>autista</u>

A fordított eset, tehát, hogy valamelyik -ISMO-nak ne lenne -ISTA párja, igen ritka: reumatismo /reumatico/.

Mindez azt mutatja, hogy az -ISTA képző azért gyakoribb, mert demokratikusabb, olyan "hétköznapi" foglalkozásneveket is képez, amelyek nem tartoznak az -ISMO képzővel jelölt szellemi, politikai, kulturális irányokhoz.

4.22. -ANDA, -ENDA A latinban az -ANDUS, -ENDUS a gerundivum képzője volt. Ez a melléknévi igenév elsősorban főnevek jelzőjeként állt /DOMUS LOCANDA/, de a főnév elhagyásával önállósult főnévi értelemben: LOCANDA.

Az olasz nyelv önálló deverbális főnévképzőként folytatja főként elvont jelentésű főnevek alkotására: lavanda, fac-cenda, tregenda, leggenda, vicenda /< VICIS, denominális képzés/.

A jelentés sok esetben konkrétta válik: locanda, bevanda, vivanda, filanda, serranda, molenda,

Ma már nagyon ritkán előforduló képző.

A főnévképzés ritka esetei

4.23. A kicsinyítő-becéző, nagyító, rosszallást, megvetést jelentő képzők /suffissi dell'alterazione/ általában nem alkotnak új szókat szorosan vett szemantikai értelemben. Ezek a képzők a szavak hangulati, értelmi töltését fejezik ki, a beszélő szubjektív érzelmi viszonyulását a szó tartalmi jelentéséhez. Ha pl. a casa főnévhez az előbb említett képzőket illesztjük, megkapjuk a casaccia, casetta, casina, casona, casone, casuccia származékokat. Az alapjelentés azonban nem változott, mert akár kicsi, akár nagy, akár jó, akár

rossz, de mindenképpen csak casa, azaz emberi lakás céljára szolgáló építmény. Ezért az alterazione általában nem tekinthető új szókat alkotó eljárásnak, mert a szó alapjelentését nem változtatja meg, csupán a mellékjelentések körén belül az érzelmi, hangulati árnyalatot módosítja. A szótárakban is a casa címszó alatt szerepelnek, nem alkotnak önálló lemmát.

Vannak azonban sajátos esetek, amikor a kicsinyítő, nagyító stb. képzők elvesztik érzelmi módosító funkciójukat, és valóban szót alkotó, a szó alapjelentését megváltoztató szerepük van. Természetesen ez csak kivételesen, bizonyos szók esetében valósul meg, más szókkal kapcsolatban megmarad a képző kicsinyítő, nagyító stb. jellege.

Ilyen jelenséget figyelhetünk meg a következő esetekben.

4.24. -ELLO fratello / < frate/.

A latin FRATER főnévnek olasz folytatása a frate, amely azonban csak vallási értelemben vett rendtársat, "fráter"-t jelent. Az -ELLO kicsinyítő-becéző képzővel azonban ebben az esetben megváltozott a szó alapjelentése: nem egy "kis" rendtársat jelent, hanem ugyanazon szülőktől származó fiútestvért, fivért. Az egyházi fogalmat felváltotta a rokonsági fogalom.

A mai nyelvi köztudat nem is érzi képzett szónak, hanem egyszerűnek, és az érzelmi töltés kifejezésére elláthatja kicsinyítő, illetőleg nagyító képzővel: fratellino, fratellone.

4.25. -ELLA sorella / < suora/.

A SOROR olasz folytatása suoro, majd az -a végű nőneműek analógiájára később suora. Ez is eredetileg női rendtársat /apácanővért/ jelentett, majd a fratello mintájára átalakult rokonsági fogalmat jelentő főnévvé: nőtestvér, nővér. Szintén tovább képezhető: sorellina, sorellona.

4.26. Mindkét főnév megőrizte azonban eredeti /egyházi/ jelentésének elemeit is. Fratello jelenti a nem pappá szentelt laikus "testvért", sorella pedig lehet az apácák megszólítása, ha nem kíséri tulajdonnév. Tulajdonnév előtt a suora használatos: Suora Angelica.

4.27. cappella / < cappa/

Eredetileg a cappa /csuklyás lovagi köpeny, a mai női divat "kepp"-je is innen származik/ kicsinyített-becézett alakja: "köpenyke". Először Szent Márton köpenyének egy darabját jelentette. Szent Márton katona volt, fő erénye a könyörületesség, a felebaráti szeretet. A legenda szerint a köpenyét is megosztotta a szegényekkel. Később Tours püspöke lett, majd halála után szentté avatták. Köpenyének egy darabja, mint ereklye, a frank királyi palota oratóriumába került. Lassan a helyiséget kezdték az ott őrzött ereklyéről capella-nak nevezni, és így alakult ki a mai "kápolna" jelentése.²⁸

4.28. -INO padrino / < padre/

Jelentése nem "kis" apa, hanem keresztapa, bármaapa.

A keresztség szertartásánál a még beszélni nem tudó csecsemő helyett mondja el a keresztségi fogadalmat, és kötelezettséget vállal, hogy keresztyermekét a továbbiakban erkölcsi és vallási nevelés tekintetében mindenben támogatja.

Azért mondtuk el ezt ilyen részletesen, mert ebből a jelentésből következik a főnév második jelentése: párbajsegéd. A párbajszabályok szerint a párbajozók nem beszélhetnek egymással, helyettük a párbajsegédek tárgyalnak, beszélnek meg a feltételeket. A párbajsegéd a párbaj folyamán mindenben segíti, támogatja a párbajozót.

4.29. **-ATTOLO** Az is előfordul, hogy két olyan kicsinyítő-becéző képző, amelyek külön-külön megőrzik eredeti funkciójukat, összetetten már szóalkotó képzővé válnak. Így pl. az -ATTO képző, amely kicsinyítő funkciójánál fogva állatfajok jelölésére szolgál: lupatto, orsatto, egyesül egy másik kicsinyítő képzővel, az -OLO képzővel /vicolo/ és az új összetett képző már nem mint kicsinyítő, hanem szóalkotó képző jelenik meg: giocattolo, scoiattolo.

4.30. Végül, csak a teljesség kedvéért, megemlítünk néhány speciális, csak bizonyos tudományágak szaknyelvében használatos képzőt.

-ITE Az orvosi szaknyelvben a heveny, gyulladásos betegségek megnevezésére alkalmazzák. A képzési alapszó rendszerint latin vagy görög: epatite, bronchite, appendicite.

Az ásványtanban ásványok elnevezésére: ematite, pirite.
A vegyészethen vegyületek, vegyi produktumok elnevezésére szol-
gálnak: antracite, dinamite.

Az ásványok neveinél nem ritka eset, hogy a felfedező-
jéről kapja nevét, vagy pedig a felfedező valakinek a tiszt-
eletére, rendszerint neves tudósról nevezi el. Így az ás-
ványneveknél aránylag gyakori a tulajdonnévből való képzés,
pl. naumannite /C.F. Naumann-ról/. Csupán érdekesség kedvé-
ért jegyezzük meg, hogy az olasz nyelv magyar tulajdonnév-
ből képzett ásványneveket is őriz: pulzskyite /Pulzsky Fe-
renc tiszteletére nevezte el így a felfedező J. S. Kenner/
és kabaite /ez viszont egy meteorit, amit a magyarországi
Kabán találtak/. A két magyar alapszavú példát Fogarasi
Miklós gyűjtéséből vettem.

-OSI Szintén az orvosi szaknyelv használta, főleg
idült, krónikus elváltozások, állapotok jelölésére: nevrosi,
sclerosi, picionosi.

4.31. Ami az absztrakt képzők gyakoriságát, produk-
tivitását illeti, körülbelül első helyre tehetők a -MENTO
és -ONE, -IONE képzők; a második csoportot az -ISMO, valamint
az -ANZA, -ENZA alkotják. Végül azt jegyezhetjük meg, hogy
a régebbi nyelvben oly produktív -TÀ, -ITÀ, -TÙ, -ÌA ma egy-
re jobban veszíti termékenységét, és a háttérbe szorul.

B .

4.32. -ÁS, -ÉS A konkrét főnevek képzőinél már találkoztunk ezzel a deverbális képzővel. Elsődleges funkciója azonban magát a cselekvést, történést, folyamatot jelentő elvont főnevek képzésére szolgál. Igen gyakori, produktív képző. Járulhat cselekvő, műveltető, visszaható és ritkábban szenvedő igékhez.

1/ Cselekvő igékből képzett főnevek: futás, verés, írás,

olvasás, tanítás, elismerés, evés,

ivás, aratás, cséplés, betakarítás.

2/ Műveltető igékből képzett főnevek: ásatás, szemléltetés,

mosatás, ültetés, legeltetés,

altatás.

3/ Visszaható igékből képzett főnevek: mosakodás, fésül-

kodás, öltözködés, gyógyulás, pusz-

tulás.

4/ Szenvedő igékből képzett főnevek: elnyomatás, fogadta-

tás, megtiszteltetés.

A szenvedő igealakból képzett főnevek aránylag azért ritkák, mert a cselekvő igealakból képzett főnevek is lehetnek szenvedő értelműek: a dolgozat írása, a ház építése, a nyelvtan tanulása, a kút ásása stb.

Kivételesen ható igékhez is járulhat az ÁS, -ÉS képző: megélhetés, lakhatás/1/ engedély, láthatás/1/ jog.

4.33. -T, -TT Ennek a deverbális képzőnek a konkrét főnévképző funkcióját is láttuk már /2.27/. Meglehetősen

ritka képző. A derivátumok rendszerint személyragos alakban, vagy összetétel tagjaiként fordulnak elő.

- 1/ Önállóan: lét, tét, lát/ra/ szóló takarékbetét
- 2/ Személyragosan: ültében, jártában-keltében, /ennek/
láltán.
- 3/ Összetételekben: husvét, ellentét, ébrenlét

4.34. -SÁG, /-SÉG/-ASÁG, -ESÉG, -ASSÁG, -ESSÉG

A deverbális funkcióban ritka, a denominális funkcióban viszont igen gyakori és produktív képző az elvont főnevek képzésére.

- 1/ Deverbális funkció: fáradtság, sietség, segítség, tanulság, vereség.

2/ Denominális funkciók

- a/ deadjektivális: ebben a funkcióban a leggyakoribb:
jóság, szépség, okosság, bátorság,
szelidség, kedvesség, bölcsesség,
érzékenység.

Konkrétta vált: édesség.

- b/ denominális: járulhat tulajdonság jelölésére
alkalmas főnevekhez: szamárság, marhaság, gazság, ünnepség.

- c/ deadverbiális: távolság, messzeség, közelség,

- d/ számnevekhez is járulhat: egység, kétség, /szent/
háromság.

- e/ névmásokon is előfordulhat: minőség, mennyiség.

További jelentései:

- a/ állapot / főleg melléknevekhez kapcsolódva/: fáradtság,
betegség, egészség, elszigeteltség, túltápláltság,
soványság.

b/ mesterség, szakma /leginkább főnévi alapszón/:

asztalosság, lakatosság, szabóság, tanárság.

Ebben a jelentésben konkrétta válás is lehetsé-

ges: szabóság, pékség, jelentheti magát a vállalatot, illetve a műhelyt.

Gyűjtő jelentését a 3.11-ben tárgyaltuk.

4.35. -Ó, -Ő A nomen agentis-t és a cselekvés helyét, eszközét jelölő funkcióját már elemeztük /1.16, 2.17/. Most az előbbieknél sokkal ritkább, magát az elvont cselekvést jelentő funkcióját vizsgáljuk. Járulhat tárgyas: bemutató, megnyitó, és tárgyatlan igéhez: találkozó, induló /a vonat már indulóban volt/.

Valamennyi elvont értelmű derivátum konkrét jelentésben is állhat: a megnyitón részt vett a miniszter is;

a zenekar pattogó indulót játszott.

4.36. -AT, -ET Deverbális konkrét főnévképző funkcióját már láttuk /2.21/. Néhány -ASZ, -ESZ képzős foglalkozást jelentő nomen agentis után is megtaláljuk az illető foglalkozás elméleti tudományának jelölésére: fogászat, borászat, szülészet, művészet.

Deverbális funkcióban jelölheti a cselekvés mértékét:

egy falat kenyér

egy csipet só

egy nyelet víz

4.37. -MÁNY, -MÉNY, /-OMÁNY, -EMÉNY/ Viszonylag gyakori, termékeny képző. A cselekvés eredményét jelölő konk-

rét jelentését már láttuk /2.22/, most elvont jelentését vizsgáljuk. Előfordul tárgyas igen: tudomány, hagyomány, vélemény, és tárgyatlanon: esemény, fejlemény.

Igen ritkán nem igei alapszóból is képezhet elvont főnevet: körülmény.

4.38. -IZMUS Idegen eredetű szavakon találjuk, eszmei, politikai, művészeti irányok jelölésére. Míg az -ISTA képző magyar alapszókon is előfordulhat /forgalmista/, az -IZMUS csak idegen szavakhoz járulhat. Magyar alapszóhoz való illesztése alkalmoszerűen és pejorativ értelemben fordulhat csak elő: "budapestizmus".

Járulhat:

a/ tulajdonnévhez: marxizmus, leninizmus, darwinizmus

b/ köznévhez: turizmus, idealizmus, fasizmus

c/ melléknévhez: germanizmus, pozitívizmus, objektívizmus

d/ igéhez: determinizmus

A magyarban sincs meg az -ISTÁ-k és -IZMUS-ok párhuzama, -ISTA több van, mint -IZMUS. Főleg a magyar alapszavú -ISTA képzős főneveknek nincs -IZMUS képzős párja /irodista, forgalmista, egyetemista stb./.

Ritkán előforduló, improduktív jellegű képzők

4.39. -AJ, -EJ Rendszerint improduktív, hangutánzó ige-
töveken: moraj, dörej, zörej, kacaj. Bizalmas, argó hangulatú: röhej.

4.40. **-ALOM, -ELEM** Magát az elvont cselekvést jelöli ez a deverbális képző: mozgalom, bizalom, félelem, türelem, gyötrelem, vonzalom, szánalom, érzelem.

A cselekvés eredményét jelölő konkrét jelentését lásd 2.30. alatt. A származékok hangzóhiányos tőváltozatúak: félelmet érez.

4.41. **-DALOM, -DELEM /-ODALOM, -ADALOM, -EDELEM/**

Alapvető funkciója az absztrakt cselekvés jelölése: fájdalom, forradalom, késedelem, hiedelem, veszedelem.

A cselekvés eredményét jelölő konkrét jelentését lásd 2.20. alatt. A származékok itt is hangzóhiányosak: fájdalmat érez.

4.42. **-SDI** Magát az elvont cselekvést fejezi ki ez a játéznevek képzését szolgáló denominális képző: katonásdi, háborúsdi, bujósdi. Olykor lenéző, gúnyos értelemben használjuk: értekezletesdi. /Az alapszóban jelölt dolgot nem becsüljük többre, mint a gyermekek játékát./

A főnévképzés ritka esetei

4.43. Mint ezt az olasz nyelv esetében is láttuk, a kicsinyítő-becéző képzők néha szóalkotó funkciót tölthetnek be.

-CSKA, -CSKE Képezhet

1/ virág-, növénynevet: árvácska

2/ játéknév: fogócska, bujócska

4.44. -KA, -KE Alkothat növényneveket: hajnalka, estike, aranka.

4.45. -I Ma talán a leggyakoribb becéző képzőnk. Tulajdonképpen kicsinyítő jelentése mellett a gyermeknyelvben és a bizalmas-tréfás társalgási nyelvben csonkult főnévtövekhez járulva rövidített, bizalmas hangulatú főneveket képezhet: fagyi, csoki, nagyi, szaki, diri, ifi, Balcsi. Egyáltalán nem érezhető rétegnyelvi hangulata és teljesen elfogadottá vált: mozi / < mozgóképszínház/.

4.46. Az olasz és magyar elvontfőnév-képzők egybevető táblázatai:

OLASZ

Képző	Funk. szám	Funkció	Példa
-AGGINE	3	$a \rightarrow N$ $n \rightarrow N$ $v \rightarrow N$	sordaggine asinaggine dimenticaggine
-IGGINE	1	$n \rightarrow N$	lentiggine
-AGGIO	2	$v \rightarrow N$ $n \rightarrow N$	lavaggio voltaggio
-AIA	1	$a \rightarrow N$	vecchiaia
-ANZA, -ENZA	3	$v \rightarrow N$ $a \rightarrow N$ $n \rightarrow N$	potenza eleganza padronanza

Képző	Funk- szám	Funkció	Példa
-ATA, -UTA, -ITA	2	v → N n → N	passeggiata giornata
-ATO, -ITO, -ITO/ A	1	v → N	ululato, nascita
-ATO, -ADO	1	n → N	ducato
-IZIA, -IGIA, -EZZA	1	a → N	avarizia
-ERÌA	1	n → N	porcheria
-ÌA, -IA	2	a → N n → N	cortesìa maestria
-TÀ, -ITÀ, -ETÀ	3	a → N pron → N num → N	sanità qualità unità
-ITÙ, -TÙ	2	a → N n → N	gioventù servitù
-ITUDINE	1	a → N	solitudine
-ORE	2	v → N a → N	splendore chiarore
-URA	3	v → N a → N n → N	lavatura pianura ossatura
-ONE, -IONE	1	v → N	educazione
-MENTO	1	v → N	insegnamento
-ISMO, -ESIMO	4	np → N n → N a → N v → N	marxismo ciclismo comunismo determinismo

Képző	Funk. szám	Funkció	Példa
-ANDA, -ENDA	1	$v \rightarrow N$	faccenda
Képzőtípusok száma: 20	36		

MAGYAR

-ÁS, -ÉS	1	$v \rightarrow N$	aratás
-T, -TT	1	$v \rightarrow N$	lét
-SÁG, -SÉG /-ASÁG, -ESÉG, /-ASSÁG, -ESSÉG/	6	$v \rightarrow N$ $a \rightarrow N$ $n \rightarrow N$ $adv \rightarrow N$ $num \rightarrow N$ $pron \rightarrow N$	segítség jószág szamárság távolság egység minőség
-Ó, -Ő	1	$v \rightarrow N$	találkozó
-AT, -ET	2	$n \rightarrow N$ $v \rightarrow N$	művészet falat
-MÁNY, -MÉNY, /-OMÁNY, -EMÉNY/	1	$v \rightarrow N$	tudomány
-AJ, -EJ	1	$v \rightarrow N$	moraj
-ALOM, -ELEM	1	$v \rightarrow N$	mozgalom
-BALOM, -DELEM	1	$v \rightarrow N$	fájdalom
-SDI	1	$n \rightarrow N$	katonásdi

Képző	Funk. szám	Funkció	Példa
-IZMUS	4	$np \longrightarrow N$ $n \longrightarrow N$ $a \longrightarrow N$ $v \longrightarrow N$	darwinizmus fasizmus pozitívizmus determinizmus
Képző: 11	20		

A két nyelv absztrakt nomenképzőinek összehasonlításából az derül ki, hogy az olasz nyelv sokkal gazdagabb ebben a képzőtípusban, kerekén kétszer annyi képzővel /20/ rendelkezik, mint a magyar /11/. Ennek megfelelően a képzők által betöltött funkciók száma is az olaszban majdnem kétszerese a magyar képzők funkcióinak.

Ebben a képzőcsoportban tehát az olasz nyelv erősen divergensnek mutatkozik a magyarral szemben mind a képzők, mind a funkciók számát tekintve. Érdekes, hogy az olaszban a funkciók minőségi mozgása szinte teljesen egyenletes: igei alapszóból 11, melléknévi alapszóból 11, főnévi alapszóból 12 esetben indul ki a képzés, 1 esetben névmásból, 1 esetben számnévből. A magyar képzők funkciói nem ilyen egyenletesen oszlanak meg: 10 esetben a képzés alapja ige, 5 esetben főnév, 2 esetben melléknév, 1 esetben határozószó, 1 esetben számnév, 1 esetben névmás az alapszó.

4.47. Az olasz és a magyar absztrakt nomenképzők egymásnak való megfeleléséről fenn kell tartanunk azt, amit már a nomen agentis, a konkrét főnevek stb. kapcsán mondtunk. Ta-

lán csak annyit tehetünk hozzá ebben az esetben, hogy a magyar legtöbbször az -ÁS, -ÉS, valamint a -SÁG, SÉG képző segítségével adja vissza az olasz elvont főneveket.

- . . . . -

5.1. A vizsgált 4 képzőcsoport közül csak a másodikban /reáliák/ mutat a magyar nyelv divergenciát az olasszal szemben, a másik három csoportban /nomen agentis, gyűjtő, absztrakt/ az olasz nyelv mutatkozik divergensnek a magyarral szemben. Ha eltekintünk a csoportoktól, és a vizsgált főnévképzők és a funkciók abszolút számát vizsgáljuk a két nyelvben, az alábbi adatokat nyerjük:

	Olasz	Magyar
Képzők	49	45
Funkciók	78	66

Tehát mind a képzőcsoportok, mind az abszolút számok adatai alapján a főnévképzés tekintetében az olasz nyelv divergenciáját kell megállapítanunk a magyarral szemben, ami az olasz nyelv bonyolultabb kifejezésmódjára utal.

JEGYZETEK

1. Berrár Jolán: A képző funkciójáról vallott felfogások fejlődése a magyar szakirodalomban, ANyT, V. pp.69-75.
2. Károly Sándor: A szóképzés grammatikai jellegéről, NyK, LXVII, pp. 273-89,
Károly Sándor: Általános és magyar jelentéstan, Akad. Kiadó, 1970.
Pap István: A szó nyelvtani jellege, MNy, XLIX, pp.359-70.
3. Pavao Tekavčić: Grammatica storica dell'italiano, Vol. II, Morfosintassi, Bologna, 1972, p. 41.
4. Bruno Migliorini: I nomi italiani del tipo "bracciante", in "Studi linguistici", Firenze, 1957, pp. 109-28.
5. Pavao Tekavčić: Grammatica storica dell'italiano, Vol.III, Lessico, Bologna, 1972, pp. 59-62.
6. Gerhard Rohlfs: Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti, Vol. III, Sintassi e formazione delle parole, Torino, 1969, p. 424.
7. Bruno Migliorini: id. mű, p. 121.
8. Miklós Fogarasi: Grammatica italiana del Novecento, Budapest, 1969, p. 99.
9. Az ingegnere és messaggero szavakban az alapszó palatális fonémája elnyelte a képző szemivokális i-jét. A jelenség hasonló ahhoz, ami a cielo és cieco szók kiejtésénél történik /čelo, čeko/, csakhogy a két szóban a helyesírás megőrizte az i-t. Régebbi szövegekben még megtalálható a messaggiere írásmód is.
10. Gerhard Rohlfs: id. mű, p. 458.
11. Pavao Tekavčić: id. mű, p. 79.
12. Pavao Tekavčić: id. mű, p. 144.

13. Bencédy-Fábián-Rácz-Velcsovne: A mai magyar nyelv, Budapest, 1968, pp. 135-36.
14. Általában igen ritkán fordul elő az -ISTA képző igei alapszón. Az idézett determinista szót az MTESz nem regisztrálja, de nem szerepel a készülő Akadémiai Nagyszótár anyagában sem. Minthogy azonban a determinál ige már Kazinczy Lev. IV. 239. előfordul /1806/ - a készülő Akadémiai Nagyszótár adatai szerint -, lehetségesnek tartjuk a determinista szónak a determinál igéből való származtatását. Hasonlóképpen lehetségesnek tartjuk a Baksaynál /Irod. dolg.-ok, 129; 1917-es kiadás/ és a Jókainál /Hétközn. 126, 128; 1894-es Révai kiadás/ előforduló kántista /cántista/ főneveknek az MTESz által 1519-re datált kántál igéből való származtatását.

Az -ISTA és más latin eredetű magyar képzők történetét Gyalmos János foglalta össze "Latin eredetű képzőink" c. munkájában, MNyTK, 31.

15. Pais Dezső kimutatta, hogy eredetileg két -NÉ képző volt. Az egyik, a női foglalkozásnév, a nő szó analógia útján támadt változata: mosóné; a másik, a feleségnév, a nő szónak birtokos személyragos tartozékából lett: királyné. A nyelvújítási mozgalom tudatosságra, logikai alaposságra való törekvése azonban a foglalkozásnevet illetően előnyben részesítette a nő utótagot, és ezért ma ez az alak az elterjedtebb, míg a feleségnév funkciójában megmaradt a -NÉ. /Pais Dezső: A -né képzők, MNy, XLVII, 1-12/.
16. A nyelvi jelenségek kontrasztív egybevetésének terminológiáját Balázs János adta meg "Az egybevető /kontrasztív/ módszer alkalmazásának lehetősége a külföldi magyartanításban" c.

tanulmányában. /"Magyartanítás Külföldön" III. Az 1971. szept. 2-3-i lektori értekezlet anyagából kézirat, Budapest, 1972, pp. 4-43.

17. Pavao Tekavčić: id. mű, p. 80.
18. Pavao Tekavčić: id. mű, p. 34.
19. Gerhard Rohlf: id. mű, p. 407.
20. Gerhard Rohlf: id. mű, p. 437.
21. Gerhard Rohlf: id. mű, p. 383.
22. V.Ö. Dizionario Garzanti, ed. 10, 1972, p. 864; DEI, Vol. III, p. 2031.
23. Pavao Tekavčić: id. mű, p. 64.
24. DEI, Vol. II, p. 1149.
25. Pavao Tekavčić: id. mű, p. 52.
26. Y. Malkiel: Los interfijos hispánicos, in "Estructuralismo e historia", II, Biblioteca Filologica, Universidad de la Laguna, Canarias, 1958, pp. 107-99.
27. Pavao Tekavčić: id. mű, p. 72.
28. MTESz, II, p. 362; Petit Larousse, 1962, p. 1527.

RIASSUNTO

Formazione dei sostantivi nell'italiano e nell'ungherese di oggi

Quanto all'esame contrastivo della formazione delle parole, l'autore in primo luogo analizza la differenza strutturale che corre tra le due lingue.

La linguistica ungherese distingue 4 morfemi: il tema, il suffisso, il segno /jel/, la desinenza funzionale.

1. Il tema è il portatore del significato fondamentale. Nell'ungherese può esistere anche come parola autonoma, senza gli altri morfemi /p.e. szab/.

2. Il suffisso è quell'elemento che, unito al tema, serve a formare una parola nuova, un derivato. Cioè esso modifica il significato del tema in tale misura che il contatto del tema e del suffisso crea una nuova unità lessicale. La base della possibilità modificante il significato è costituita dalla funzione del suffisso tendente all'abbreviazione dei sintagmi /szabász = aki szab/. Anche i dizionari enciclopedici spiegano i significati delle parole derivate su questa base, p.e. tagliatore = chi taglia; chi è addetto a lavori di taglio. Il contatto molto stretto fra i derivati e i sintagmi è dimostrato anche dal fatto che in molti casi il suffisso si sviluppa da una delle parole del sintagma /ágyne-mű, lábbei; in italiano: sanamente/. I suffissi hanno la capacità di trascategorizzare la parola /szab verbo; szabász sostantivo/.

3. Il segno /jel/ arricchisce il significato della parola con la segnalazione di certe categorie grammaticali, ma non cambia il significato della parola, cioè non crea parola

nuova /szabászok; il segno -ok esprime la categoria del Plurale, ma non cambia il significato lessicale./

4. La desinenza funzionale esprime le relazioni sintattiche con altre parole. Non cambia il significato fondamentale della parola, ma ne segnala la funzione sintattica /szabászoknak; la desinenza funzionale -nak esprime la funzione complementare di termine [Dativo] /.

La linguistica italiana, considerando le peculiarità strutturali della lingua italiana, distingue soltanto tre morfemi nella struttura della parola: il tema, l'elemento formativo /che a sua volta appare in due forme a seconda dell'ordine lineare: se predece il tema, viene chiamato "prefisso", se lo segue, "suffisso"/, e, come terzo elemento, la desinenza.

1. La funzione del tema è quasi uguale a quella del tema ungherese. L'unica differenza è che il tema nell'italiano non può reggersi da se, senza la desinenza, che esprime il genere e il numero /terra, terre/. Nell'italiano solo le parole tronche e le parole di origine straniera non hanno desinenza: unità, virtù, film, sport. Appunto perciò sono incapaci, tali sostantivi, di esprimere la categoria del Plurale, in quanto privi di desinenza.

2. Data la mancanza, nella lingua ungherese, del prefisso, l'autore, in questo saggio esaminerà unicamente l'elemento formativo suffisso. Le caratteristiche del suffisso italiano sono uguali a quelle dell'equivalente ungherese: entrambi i suffissi, nell'ordine lineare della parola, vengono intercalati tra la base e la desinenza, e hanno la capacità di trascategorizzare la parola. Quanto

all'ordine lineare, si deve notare che nell'ungherese, in casi eccezionali, la desinenza può precedere il suffisso, mentre nell'italiano mai. Tali caratteristiche diventano specialmente chiare nei casi in cui la formazione ha come base un verbo coniugato:

ungherese	italiano
nem <u>törödöm</u> /vele/	me ne frego
nem <u>törödöm</u> -ség	menefreg/h/-ismo

3. La desinenza occupa nell'ordine lineare l'ultimo posto ed esprime le categorie grammaticali del genere e del numero. /S'intende che al centro del presente studio sta adesso il sostantivo. Ma, nel caso di forme verbali la desinenza può esprimere la persona, il tempo, il modo ecc., ed in questo senso è molto simile alla desinenza funzionale dell'ungherese. Quanto al sostantivo, però, la desinenza esprime soltanto le categorie grammaticali "interne" genere e numero, mentre le relazioni sintattiche con altre parole vengono espresse dalle preposizioni o dall'ordine delle parole./

In certi casi la desinenza è capace di assumere la funzione del suffisso, in altri casi, insieme con il suffisso, inseparabilmente unitasi a lui, disimpegna una funzione formativa. Quindi la funzione della desinenza è triplice:

1. Esprime soltanto categorie grammaticali: terra, terre, servo, servi.
2. Essa stessa ha il valore formativo:
efficac-e agg.   efficaci-a sost.
audac-e agg.   audaci-a sost.

Negli esempi citati la desinenza -A funge da suffisso deaggettivale astratto. Non si tratta del suffisso -IA, perché

la -i- ha il valore di puro segno ortografico che serve a segnalare il suono palatale della consonante precedente: efficace-e, efficace-a.

3. Inseparabilmente unitasi al suffisso assume funzione formativa: potenza, barista, lavatoio, mangiatoia, ecc. Se si confrontano questi sostantivi con la parola contandino, si ottengono i risultati seguenti:

tema	suff.	desin.
contad	-in	-o -a -i -e

Cioè: -o, -a, -i, -e sono desinenze vere e proprie, esprimono il genere e il numero: quindi si possono intercambiare fra di loro.

Analizzando il sostantivo barista, l'ultimo suono /lettera/ è incapace ad esprimere il genere: sia si tratti di uomo, sia di donna, la parola esce ugualmente in -ISTA. L'elemento -IST- non può associarsi alla desinenza -O:

tema	suff. + des.
bar	-ista

Similmente, nella parola potenza la desinenza -A è inseparabile dall'elemento -ENZ-. E così via: nell'italiano esistono solo lavatoio e mangiatoia, *lavatoia e *mangiatoio non ci sono ecc.

In seguito a tale intrecciamento strettissimo del suffisso e della desinenza, l'autore ha deciso di trattare i suffissi insieme con le desinenze. Si parlerà dunque del

suffisso -ISMO /e non -ISM-/, del suffisso -ATA /e non -AT-/ ecc.

Il confronto degli elementi strutturali dei sostantivi ungheresi e italiani può essere rappresentato nella seguente tabella riassuntiva:

F u n z i o n i					
	Esprime relazioni sintattiche	Porta il contenuto semantico	Forma parole nuove	Esprime categorie grammaticali	Esprime relazioni sintattiche
		Tema	Suffisso	Segno/jel/	Desinenza funzionale
		SZAB	-ÁSZ	-OK	-NAK
	Preposizione, Ordine di parole	Tema	Suffisso	Desinenza	
	A	TAGLIA	-TOR	-I	

Nel saggio presente sono stati analizzati quattro gruppi di suffissi sostantivali:

1. suffissi dei nomi personali
2. suffissi dei sostantivi reali
3. suffissi dei sostantivi collettivi
4. suffissi dei sostantivi astratti

L'autore ha esaminato 49 suffissi italiani con le rispettive 78 funzioni, e 44 suffissi ungheresi con le rispettive 65 funzioni. Dal confronto statistico risulta che l'italiano sembra la lingua più complicata. Solo nel secondo gruppo

/sost.reali/ la lingua ungherese è divergente in correlazione all'italiano, mentre negli altri tre gruppi lo è l'italiano. Se, però, prescindendo dai singoli gruppi, si prende in considerazione il numero assoluto dei suffissi e delle funzioni, si deve constatare la divergenza dell'italiano e la convergenza relativa dell'ungherese.

Esaminando la base della formazione sostantivale, sono stati ottenuti i risultati seguenti: mentre nell'italiano la base è costituita, nel 50 % dei casi, dal verbo, nella lingua ungherese tale percentuale sale all'80 %. Questo fatto dimostra il carattere verbale dell'ungherese e quello nominale dell'italiano.